جەمال نەبەز

کۆبەرهەم
ژمارە (10)
زنجیرەی سەمینارەکان و کۆڕە زانستییەکان
ژمارە (5)

فەلسەفە و رامانی یارسانی
لە
فەرهەنگ و کۆمەڵگەی کوردەواریدا

❇ ❇ ❇ ❇ ❇ ❇ ❇ ❇ ❇ ❇ ❇ ❇ ❇

وتارێکی سەمینارییە :

بەبانگهێشتی کۆمەڵەی یارسان و، بەهاوکاریکردنی نێوەندی خوێندنی کوردی کە پێکهاتووە لە (کۆمەڵەی ژنانی کورد لە ڤێستراپوتەلاند و، یەکێتیی کوردان و، کۆمەڵەی کولتووری کوردستان و، کۆمەڵەی بێستوون و، کۆمەڵەی ژنانی کوردی فەیلی و، کۆمەڵەی بروسکەی رۆژهەڵات و، کۆمەڵەی کوردی یۆتۆبۆری و، ئابێ ئێفی سوێدی).
لەرۆژی شەممەی 26 / 4 / 2008 دا لە یۆتۆبۆری (سوێد) پێشکێشکرا.

بەشدارانی بەڕێزی سەمینار :

سڵاوێکی شیرین لەئێوەی بەڕێزبێ و، سوپاسێکی گەرمی بەشداریتان دەکەم بەم ژمارە زۆرەوە لەم سەمینارەدا. سوپاسی تایبەتیش بۆ کۆمەڵەی یارسان و، کۆمەڵە کولتووریێکانی دیکە لە یۆتۆبۆری، کەئەم کۆبوونەوەیان ڕێکخست و ئێمەیان بەیەکگەیاند. هیوام وایە بتوانین لەڕێیی جڤینی ئەوڕۆمانەوە، تیشکێک ئاڕاستەی لایەنەکی ڕەسەنی کولتووری کورد بکەین، ئەو کولتووورە بێنازەی کەبەشێکی لەخاکدا نێژراوە و، تەنێ ئێسکوپروسکی ماوە، کەدەبێ هەڵیبدەینەوە و پێکەوە بیانلکێنینەوە و، بەشێکیشی خراوەتەسەر بەشی ماڵان، کەدەبێ خاوەنێتیی خۆمانیان بەسەردا بگەڕێنینەوە و، بەشێکی دیکەشی لەترساندا خۆی خستووەتە تاریکاییەوە و، پێویستی بەزاتدانەبەرخۆ و ڕۆناهییەک هەیە بۆ دەرخستنی.

بەڕێزینە:

بەرلەوەی دەستبکەین بەچوونەنێو باسەکە، بەپێوستی دەزانم سەرنجی بەڕێزتان بۆ بابەتێکی زۆر گرنگ رابکێشم، چۆنکە باسەکەمان ئەوڕۆ، پێوەندیی بە ئاینێکەوەیە، واتە بە باوەڕێکەوە هەیە. بۆیە لێرەدا ڕۆنکردنەوەیەک دەخەمە ڕوو، بۆ جیاکردنەوەی دوو شت لەیەک، یەکەم : باوەڕ. دووەم : زانست.

بنچینەی هەموو ئاینێک باوەڕکردنە بە ڕووداوی پشت خۆڕسک (میتافیزیک) و، کرداری پەرجۆ (معجزە) و، سەرئاسایی (خارق العادە)ی کە لەدەسەڵاتی مرۆڤدا نییە. باوەڕ شتێکی میناکییە (معنوی) کە لەهەست و، دەروونی مرۆڤدا لەشێوەی خۆشەویستییەکی بێهەندازەدا بەرامبەر بەو خۆشەویستە دروست دەبێ. تایبەتکارێکی باوەڕ ئەوەیە، کەنایەتە پێوانەکردن. ڕاستی و ناڕاستیشی بەبەڵگە و تاقیکردنەوە ساخناکرێتەوە و، وتوویژی بابەتانەشی لەسەر ناکرێ. بەپێچەوانەی ئەمەوە، زانست شتێکی ماکی (مادی)یەو، مرۆڤ لەئەنجامی بیرکردنەوە و لێکۆڵینەوە و تاقیکردنەوە و بەهەڵەچوونەوە، پێیگەیشتووە و، ڕاستی و ناڕاستیشی لەڕێیی ئەزمونەوە ساخدەکرێتەوە. بۆ وێنە: ئەگەر منداڵێک بەدایکی گوت : دایە گیان تۆم زۆر، زۆر، زۆر، خۆشدەوێ، ئەو دایکە ناتوانێت تەرازوویەک بێنێت و سەنگی ئەو خۆشەویستیەی منداڵەکەی پێبکێشێ. بەڵام، ئەگەر منداڵەکە گوتی: بیست کرۆن لەگیرفانیدایە و، دایکە باوەڕینەکرد پێی، دەتوانێ کرۆنەکان بژمێرێ و، لەڕاستی و ناڕاستیی قسەکەی منداڵەکە دڵنیا ببێ. بۆئەمەی دواییان پێوانەیەک هەیە.

تایبەتکارێکی دیکەی باوەڕ، ئەوەیە کە بۆخۆت ڕاستە و درۆنییە، واتە بەلای خاوەن باوەڕەوە، ڕاستە. ئەگەرچی، لەلای خەڵکیدی ڕاستنەبێ. لەبەرئەوە، باوەڕ، هەرچەندە بەبەڵگەی ماکی و تاقیکردنەوە ساخناکرێتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا، بەدرۆ دانانرێ و دەبێ لەدرۆ جیابکرێتەوە، چۆنکە، درۆ ئەوەیە کە مرۆڤ بەوپەڕی هۆشیارییەوە، وێنەی چیرۆکێک کە ڕوویداوە بگۆڕێ، یان بەهەڵە بیگێڕێتەوە، یان لێیدابشکێنێ، یان بەدەمیەوە بدات و، شتی نەبوو نەکراوو ڕونەداو بخاتەسەری. بەڵام باوەڕ وەک خەونێک وایە کە

کەسێک دیبێتی و وەک خۆی بیگێڕێتەوە. هەر بۆ وێنە: کەسێک خەونێک دەبینێت بەوەوە کە دراوسێکەی لەخەونیدا مردووە. ئەمە بۆ دراوسێکەی دەگێڕێتەوە. دراوسێکەی، مافی ئەوەی‌نییە پێیبێژێ تۆ درۆ دەکەیت، ئەوەتا ئەز سپ و زیندووم و نەمردووم. چۆنکە، خەونی ئەوکەسە، وەک خەون، راستە و ئەوکەسە درۆی نەکردووە. ئەو خەونی دیوە. ئەگەرچی، دراوسێیەکەشی لەڕاستیدا نەمردووە. هەروەها خاوەن خەونیش مافی ئەوەی نییە، بەدراوسێکەی بێژێ، تۆ مافی ژیانت نەماوە، تۆ لەخەونی مندا مردبوویت. چۆنکە؛ ئەو بەخەون دیوێتی، نەک بەشێوەیەکی بابەتانە.

باوەڕی ئایینیش هەروایە. هەموو خاوەن ئایینێک کە باوەڕی بەخوای خۆی و پیرۆزمەندییەکانی ئاینەکەی خۆی هەبێ، ئەوە بەلای خۆیەوە راستە و، کەس مافی ئەوەی نییە پێیبێژێ "تۆ درۆدەکەیت و، ئەم باوەڕەی تۆ، هەمووی درۆ و پڕوپووچن" هەر، لەبەر ئەوەی باوەڕی کەسی دووەم، لەباوەڕی کەسی یەکەم ناچێ. کەسی یەکەمیش مافی ئەوەی نییە؛ هەرخۆی بەڕاست بزانێ و، کەسانی دی بەدرۆزن. چۆنکە؛ سەرچاوەی باوەڕ خۆشەویستییە و، لەخۆشەویستیدا درۆ و راستی نییە و، خۆشەویستی؛ هەستێکی میناکییە و ناچێتە ژێر هیچ قانوون و دەستوور و پێوانەیەکەوە و، نەبەزۆر دروستدەکرێ و نەبەزۆر دەسەپێندرێ و، نەبەزۆریش بەریدەگیرێ.

لێرەدا حەزدەکەم چیرۆکێکی خۆشی سەربەم بابەتە بگێڕمەوە بۆتان: سالانێکی دوور لەمەوبەر لەزانستگەی گراتس (نەمسا)وە بانگێشتکرابووم بۆ پێشکێشکردنی سەمینارێک لەبارەی میتۆلۆژیای ئەو ئاینانەوە کە، یان لەنەزانین، یان بە مەبەست، بە "موسلمانە ساختەکان" دەدرێنەقەڵەم، وەک ئێزیدی و یارسانی و ئالەوی و ...هتد. دیارە لەمەدا باس هاتەسەر ئەوەی، ئێزیدییەکان بەپێی رامانی خۆیان، دەبێژن کە خودێ هەموو ساڵێک لەجێژنی سەرساڵدا دێ بۆ سەردانیان لەچیای جوودی و، بە کوردی قسەدەکات لەگەڵیان و، چارەنووسی ساڵی نوێ دەبڕێنێتەوە لەگەڵیان و... هتد. کە سەمینارەکە تەواوبوو، کوردێکی خەڵکی باکووری کوردستان هاتە بەردەمم و، گوتی حەزدەکەم قسە بکەم لەگەڵت لەبارەی ئێزیدییەکان و چیای جوودییەوە، چۆنکە ئەوە وانییە وەک ئێزیدییەکان دەیگێڕنەوە. چیرۆکە راستەکە خۆم لەباوکمم بیستووە و ئەویش لەباپیرم و باپیریشم لەباپیری و...هتد. گوتم: "باوەڕ بفەرموو کاتم نییە، دەبێ زوو خۆم بگەیەنمە وێستگەی شەمەندەفەر و، هەر ئەم ئێوارەیە دەگەڕێمەوە ئەڵمانیا". گوتی: رندە (باشە) ئەرەبە (ترومبیل)ی من هەیە و تە بە ئەرەبە دبەم بانهۆفی (بانهۆف، وێستگەی شەمەندەفەرە) کە چووینە نێو ئۆتۆمبیلەکەوە گوتی: "خودێ لنگێکی لەسەر چیاکەیە و، لنگەکەی دیشی بە هەموو جیهاندا دەگەڕێ و، چاوی لەهەموو شتێکە". گوتم؛ بۆچی‌وا ؟ گوتی: تەماشا دەکات بزانێ کێ گوناهێکی کردووە، کەڤر (بەرد)ێکی تێدەگرێ. جا کە بۆ وێنە نواندن، پەنجەیەکی خۆی دەچەقاند و، پەنجەکەی دی بەدەوریدا دەگێڕا، وەک پەرگاڵی هەندەسە هاتە پێش چاوم و پێکەنین گرتمی. لەوەدا گوتی "پێمەکەنە، خۆت کافرنەکە". گوتم: "باشە، بەردەکە زلە، بچووکە، چۆنە؟" گوتی: "بەرد بەپێی گوناهە. ئەوی گوناهێکی گەورە بکات، بەردێکی گەورەی تێدەگرێ و، ئەوی گوناهی کەمبێ، بەردێکی پچووکی بۆ دەهاوێ. ئەی نابینی هەیە کوێربووە، هەیە شەل بووە و، هەشە بە بەردەکە دەمرێ". گوتم: "باشە، ئەم

هـەموو بـەردە لـەکوێ دەهێنـیٚ؟ گـوتی: "ئـەوە ئاسـانە، حـەوت هەشـت فریشـتە هـەن، بەشـەو و رۆژ بـەرد دەگوێزنـەوە بۆسـەر چیاکـە، گـوتم: "بـەچی"؟ گـوتی: "بـە ترێلـی". بەڕاسـتی بـە وشـەی "ترێلـی" زۆر پێکەنینم هات، چۆنکە ئەودەمە، نەمدەزانی "ترێلی" چییـە، ئـەویش زۆر پێیناخۆشبوو. دوایـی دەرکـەوت بـۆم کە "ترانسپۆرت-لۆری" بووە بـە "ترێلی". ئـەویش جۆشـی گرتبـوو، دەسـتی لەسـوکانی ترومبێلەکـە بـەردابوو. گـوتم: "کـاکۆ پیچـەک هۆشـیاربە". گـوتی: "نەترسـە، خـودێ بامـەیـە (نەترسـە؛ خـوا لەگـەڵ ئێمەیـە)" . لـەوادابووین گـەیشـتینە وێسـتگەی شـەمەندەفەر. کـە ویسـتم دابـەزم، دەرگـەکـەی تەنیشـت خـۆمم کـردەوە و، لەناهۆشیاریی خۆم؛ لـەکاتی هاتنـەخوارەوەدا، تـەپڵی سـەرم بـەر لاشـیپانی سـەرەوەی دەرگـەکـە کـەوت و زۆر ئێشی هەبوو. ئەویش دەستبەجێ گوتی: "ها ئەوە کەڤر (بەرد)"! کە دابەزیم و پێکەنین گرتبوومی، سـەرەڕای ئازار، جارەکی دی لەبەر وریانـەبوون، ترومبیلێک بەلامـدا واتێپـەڕی، ئـەگـەر چـەند سـانتیمێکی دی نێزیـک بوومایە لێی، لێمی دەدا. لەوەدا خۆم جووڵاند و ئەویش گوتی: "ها ئەوە کەڤرەکە دن" (ئـەوە بـەردێکی دی) گـوتی: "ئێـدی بەسـە پێنەکـەنی. لەکـەڤری سـێیەم رزگـارت نـابیٚ". مـاڵاوایمکردلێی و چوومـە نێـو وێسـتگەکەوە و، پێکـەنین منـی بەرنـەدا. لـەواگۆنی شـەمەندەفەرەکەدا ریزێـک هـەبوو. دووکـەس بەرامبـەر بەیەک دادەنیشتن و مێزێکی گچکە لەنێوانیاندا. کابرایـەک بەرامبـەرم دانیشـتبوو. لچی خـوار؛ چەناگـەی بەلادا دەرپەڕیو. لووتی یەکجار درێژ. شەپقەیەکی لەسەردابوو، پەڕە قەلـەموونێکی لێدابوو. بەڕاسـت شـتێکی سەیر. منیش بیرم لەبـەردە فڕکێکـە دەکـردەوە و پێکـەنین گرتبـوومی. تومـەز کـابرا وایـدەزانی بـەو پێدەکـەنم. تووڕەبوو و گوتی: "هەڵسوکەوتی خۆت بزانە" گوتم: مەبەستت چیە؟ گوتی: "ناتوانی گاڵتە بـەمن بکـەیت". زۆر هەوڵمـدا تێیبگـەیـەنم، کەگاڵتـە بـەو ناکـەم و، شـتێک روویـداوە بۆیـە پێدەکـەنم، بـاوەڕی نـەکـرد و چـوو سـەرکردەی شـەمەندەفەرەکەی هێنـا بـۆلام. چـارم نـەما. چیرۆکەکـەم بـۆ سـەرکردەی شـەمەندەفەر گێڕایـەوە، ئـەویش هـەر پێکـەنی و گـوتی: "لـەوێ دامـەنیشـە". بردمـی بـۆ جێیـەکی دی. کـە لـەکابرا دوورکەوتینـەوە، گوتی: "دوورنییە ئەمیش یـەکێک بیٚ لەوانـەی کـە چـەند بـەردێکی بەرکـەوتبیٚ". دەرکـەوت کـە مرۆڤیکـە حەز بەگاڵتەو قسەی خۆش دەکات.

ئێستە با وێنەیەکی دیکە بۆ باوەڕ و، پێوەندیی بەخۆشەویستییەوە بخەینە بەرچاو:

ئەگـەر کچێـک لەبەشـدارانی ئـەم سـەمینـارەی ئـەورۆمان، کـوڕێکی زۆر خۆشویسـت و پێیوابـوو کـە لەهەموو جیهاندا کوڕێکی لـەو باشتر دەستناکەوێ، ناتوانین پێیبێژین "تۆ درۆدەکەیت" چۆنکە؛ لەباوەڕی وێدا راستە و درۆنییە، لەبەرئەوە مـافی ئەوەیهەیـە رێزی ئـەو بـاوەڕەی بگیرێت، بـەڵام ئـەگـەر هـاتو گـوتی؛ ئێوەش هەمووتان دەبیٚ خۆشەویستەکەمتان وەک من خۆش بوێ، ئەودەمـە رێزی ئـەو داوایـەی وێ نـاگیرێ. چۆنکـە خۆشەویسـتەکەی، لـەباوەڕی خـەڵکی دیکـەدا، وانییـە وەک لـەباوەڕی وێدا. خـەڵکانی دیکـەش هـەروەک وێ، مـافی ئازادییـان هەیـە، ئـازادیش نـابیٚ دژی ئـازادی بـیٚ، واتـە دژی خـۆیبیٚ. بۆئـەوەی، نایەکسانی لەئازادیدا دروست نەبیٚ.

جالەبەر ئەوەی باسەکەی ئەورۆمان باسی رامانی یارسانییە، (کە لەباشووری کوردستان؛ بەتایبەتیی لە کەرکووک؛ کە بەنێوی "کاکەیی" یەوە دەناسرێن)، دیارە ئەم باسە دوولایەن دەگرێتە خۆی: یـەکێکیان

باوەڕە کە پێوەندیی بە یارسانەکان خۆیانەوە هەیە و، نیشانەکردنی راستی یان ناڕاستی هەرباوەڕێکی ئاینی، کاری ئێمەی مرۆڤ نییە، بەڵکو کاری خودێیە و، ئەمەش پاش مردن. بۆیە وا ئێمە ئەوە هەڵدەگرین بۆ رۆژی پەسلان (قیامەت). لایەنی دووەمیشی کولتوورە و، کولتووری یارسانی بەشێکە جیاناکرێتەوە لەکولتووری نەتەوەی کورد و، ئاشکرایە کە پاراستن و بەرگریکردن لێی بەرامبەر هەموو پەلامار وەستدرێژییەک، فەرمانی سەرشانی هەموو کوردێکە، نەک تەنێ کوردە یارسانییەکان. بەتایبەتی ئەوڕۆ، کە کوردە یارسانییەکان، گەلێک پتر لەجاران بوونەتە ئامانجی چەوسانەوە و لەنێوبردن لەلایەن داگیرکەرانی کوردستانەوە. ئەزژی لێرەدا هەوڵدەدەم باسەکە بەشێوەیەکی بابەتانە بخەمە بەرچاوی بەڕێزتان.

بەڕێزینە :

ناسنامەی هەر نەتەوەیەک بریتییە لەسەرجەمی تایبەتکارەکانی فەرهەنگی ئەو نەتەوەیە. واتە: هەر نەتەوەیەک بە کولتوورەکەیدا دەناسرێتەوە و پێناسەدەکرێ. ئەگەرنا، مرۆڤ لەهەموو جیهاندا هەر مرۆڤن و، ئەوەی لەیەک جیایاندەکاتەوە، بەر لەهەرشتێکی دیکە، کولتوورەکەیانە.

کورد، هەرچەندە مێژوویەکی زۆر کەڤنار و دەوڵەمەندی هەیە، لێ ئەم مێژووە، ناچڕوپڕ و کونوکەلەبەردار و، لەیەکهەڵوەشاوەیە. ئەز بۆخۆم، کاتێک سەرنجدەدەمە مێژووی کورد، وەک کۆشکێکی زۆر گەورەی داڕووخاو دێتە بەرچاوم کە ژوورەکانی لەژمارە نایەن و هەزاران کەلوپەلی جۆرجۆر و پارچە شتومەکی بەنرخ و بێنرخی تێدایە. ئەمانە، بەشێوەیەک شکێندراو و، قوپێندراو و، بەسەریەکدا تەپێندراون، کە یان، نالکێندرێن بەیەکەوە، یان بەیەکەوە لکاندنیان، دەستێکی وەستایانە و، تێکۆشینێکی ماندوونەناسانە و، کاتێکی لەبار و درێژخایەنیان گەرەکە. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەمە کارێک نییە، کە لەکردن نەیەت. کورد دەبێژن: "دەست کاردەکات، کەچی چاو دەترسێ". دیارە چاویش، زۆرجار، لەهەڵسەندگاندنی کاردا بەهەڵە دەچێت و، ترس بە خاوەن چاو پەیدادەکات و، پشتی سارددەکاتەوە. بەڵام مرۆڤی لێکۆڵەرەوەی زانستکار، رێ بەچاوی نادات بیترسێنێ. سەرنەکەوتنیش نابێتەهۆی ئەوەی لەدرێژەدان بەهەوڵ و تەقەلا بیوەستێنێ.

زۆرجار دەبیستین کەگوایە مێژوو بەرامبەر کورد دڵڕەق و زۆرداربووە. بەبیروڕای من ، ئەوە راستنییە. چۆنکە، مێژوو مرۆڤی دروستنەکردووە، بەڵکو مرۆڤ مێژوویان دروستکردووە. هۆی ئەمەش کە مێژووی کورد لەلایەن مرۆڤەوە وای بەسەرهێنراوە، هەر یەکئالینییە، بەڵکو فرە ئالییە. راستە، هەڵکەوتی جوگرافیایی کوردستان و، ئەو خێروبێرە زۆرەی کە تێیدا هەن، رۆڵێکی گەورەیان گێڕاوە لەم چارەنووسەی کورددا، بەڵام ئەمەش هەربەهۆی هەڵسوکەوتی مرۆڤەوە بووە، کە بەشێکی ئەمەش خۆییە، واتە؛ کورد خۆی بەرپرسیارە لێی و، بەشێکی دیکەشی ناخۆییە، کە بییانی لێی بەرپرسیارن.

ئەم کوردستانەی ئەوڕۆ، کە سنوورەکەی لەچیاکانی قەفقاسەوە تا زەریای سپیی ناڤین و، لەوێشەوە هەتا کەنداوی فارس و کورد و عەرەب درێژدەبێتەوە، ... (جابۆیە لێرەدا کوردیش بەشدار دەبینم لەکەنداودا، لەپاڵ فارس و عەرەبەوە، چۆنکە ئەوەتا، شەرەفخانی بیتلیسی **412** ساڵ لەمەوبەر، لەشەرەفنامەکەیدا کە لە**1005** ک. / **1594**ز. دا نووسیویەتی، پەنجەی بۆئەوە راکێشاوە کە سنووری کوردستان لەتەنگەی

هـورمزەوە دەسـتپێدەکات و، کـوردە لوڕەکـانیش، هـەتا ئـەوڕۆ، لەوشـوێنانەدا نیشـتەجێن) راسـتەکەی، دەبـێ سـنووری کوردسـتان لـەڕۆژگارانی کۆنـدا زۆر فراوانتربـوبێ لـەوەی ئێسـتەی. چۆنکـە ئـەوەتا ئێسـتەش لەخۆراسـان نێوچـەیێکی گـەورە هەیـە بـەنێوی کوردسـتانی خۆراسـانی، کـە کوردەکـانی ئـەوێ بەشـێوەزاری کرمـانجیی بـاکوور دەپـەیڤن و، لەنێوچـەی ئـۆرال و لەسـنووری کۆمـاری فیـدراڵی روسـیادا، نێوچەیـەکی ئۆتۆنۆمیدار هەیە بەنێوی باش‌کوردستان و، لەنێوچەی هەیمانە 125 گوند هەن کە هەموو بەزمانی کوردی و بەشێوەزارێکی تایبـەت بـەخۆیان قسـەدەکەن. هـەروەها لەدەوروبـەری زەریـای خـەزەریش، گـەلێک نێوچـەی کـوردیی هـەن و، چیرۆکنووسـە فـارس و عەرەبـە هـەرە کۆنـەکانیش وەک ابـن البلخی، خاوەنی "فارسـنامە" (کـە لەلایـەن رۆژهـەڵاتناس لیسترنجەوە لـە1921 دا لـەکێمبریج چاپکراوە)، هـەروەها أبواسـحاق ألاصـطخري، خـاوەنی (المسـالك و الممالـك) و المقدیسـی خاوەنی (احسـن التقاسـیم فـي معرفـة الاقـالیم) بـاس لەگـەلێک هۆزی کورد دەکەن کە لەشیراز و نێوچەکانی دیکـەی فـارس‌دا ژیـاون. ئێسـتەش لـەفارس کـورد زۆرهـەن، بەتایبەتی لەنیریز. ئەمە بێجگە لەوەی کەهەتا ئێستە، هێشتا ساخنەبووەتەوە، کە ئایە شێوەزاری مازەندەرانی، شێوەزارێکی کوردییە، یان زمـانێکی سـەربەخۆیە. شایەنی‌باسـە، پـەرتۆکی "کوردگـال نامـەک" کە ئاخوند ساڵح (آخوند سالح)، گەورە وەزیری خان میرئەحمـەد خـانی یەکـەم، فـەرمانڕەوای قـەڵاتی بلووجستان لەسـاڵی 1070 کـۆچی (1659 ز.) دا بەفارسـی نووسـیویەتی، باسـی مێـژووی کورددەکـات، هـەر لەسـەردەمی مادەکانەوە، تا ئەوکاتە، لـەوەش دەدوێ کـە بەلووجـەکان لەکوردسـتانەوە چوونەتـە ئەونێوچەیـەی کـەئێسـتا بـە بەلووجستان ناسراوە. ئـەم پەرتۆکـە لەلایـەن بـەڕێز هیـوا زەندییـەوە کـە سـەردەمێک وەک پەنابـەر لـەپاکستان دەژیا، کراوە بە کوردی و، بە پێشگوتنێک لەلایەن منەوە، لەهەولێر چاپکراوە.

پرۆ فیسـۆر ئاغـا نەسیرخان ئەحمـەد زەیـی بـەلـووج، مامۆسـتای زمـان و وێژەی بـەلـووجی لەزانسـتگەی بەلووجستانی پاکستان، لـەو پێشگۆتنەدا کـە بـەزمانی ئینگلیزی بـۆ ئـەم پەرتۆکـە نووسیویەتی، بـەڕەوانی پشـتگیریی ئـەو تیـۆرە دەکـات کـە بـەلووجـەکان بـە بنەچـە و رەچەڵـەک کـوردن و، زمـانی بـەلـووجی لەتێکەڵبوونی شێوەزاری کوردیی تیرەی براخۆیی، لەگەڵ زاری ترکیی هۆزە تۆرانییەکانی ئەو سەرزەوییە پەیدا بووە و، هەر لەوێدا رەخنەی توندوتیژی لەرۆژهەڵاتناسی ئینگلیز دەنیس بـرەی **Denys Bray** دەگرێ کـە لەلێکۆڵینەوەکەیـدا لـەبارەی بـەلووجـەکان و زمانەکەیانـەوە، ئـەم راسـتییە و ئـەو سـەرچاوە گرینگـەی خسـتووەتە پشـتگوێ. ئـەرێ... ئـەم کوردسـتانە، لەهـەزاران سـاڵ لەمەوبـەرەوە، مەڵبـەنـدی زنجیرەیـەک شارستانێتیی لەنێوچووی وەک: گۆتی و لولو و کاشی و ئیلامی و نایری و هەتیتی و سۆمەری و خۆری و مادی و میتانی و پارتی و یۆنانی و بابلی و ساسانی و، بنکـەی فەرهـەنگیی، وەک رامانـە کۆنـەکانی هیندۆجەرمەنەکان (ئارییایەکان) و میترایزم و زرڤانیزم و مەزدایزم و بوودیزم و مانیزم و شەمانیزم و مووسایی و عیسایی و ئیسلامی و پاپەکیزم (لایـەنگرانی پاپەکی خورەمـدین، کـە بەهاوکاریی مازیـار لـە 201 – 222 ك. سەرکردەیەتیی شۆرشێکی گەورەی لـەچیاکانی کوردسـتاندا، دژی خەلیفـەی عەباسـی موعتەسـەم، کـرد، پاشـان بـەفرتوفێڵی هاوکـارێکی، کـە نێوی خدری کـوڕی کـاوس بـوو، گیـرا و بەفـەرمانی خەلیفـە، جانەوەرانە کوژرا) و مەزدەکیزم (لایەنگرانی مـەزدەک/مژدەک، لەنزیک کـووت لـەدایکبووە و چاککـەری

ئاینێکبوو، کە نێوی "درست — دێن" واتا: (دینی دروست)بوو. داوای یەکسانی دەکرد. لەلایەن موخەکانی زەردەشتەوە، بەهاودەنگیی دیانەکان، بەفەرمانی شای ساسانییەکان کوژرا) و بەهایی بووە.

کورتوکرمانجی: بەشێکی کوردستان مێزۆپۆتامیایە کە بەبێشکەی شارستانێتیی جیهانی بەنێوبانگە.

کوردستان، گۆڕەپانی جەنگی ماڵوێرانکەرانەی ئەو دەرودراوسێ و گەلە دووردەستانە بووە کە لەسەر دەستگرتن بەسەر کوردستاندا چوون بەگژیەکدا، یان لەشکرکێشیانکردووە لەدژی یەک و، بەکوردستاندا تێپەڕبوون، وەک ڕۆمەکان، کە بۆ شەڕی دەسەڵاتدارە فارسەکان، بەنێو کوردستاندا ڕۆیشتوون و کاولیانکردووە. یان مەغۆلەکان کە کاتێک بەرەو بەغدا بەکوردستاندا کشاون، لەهیچ تاوانێک نەپرنگاونەتەوە.

هەرچەندە تیۆر و وادانان (هیپۆتێز) لەبارەی بنەچە و ڕەچەلکی کوردەوە، یەکجار زۆرن، وەک بنەمای خۆری و کاردۆخی و گۆتی و کوردۆئینی و هەتیتی و سۆمەری و ئیلامی و یافیتی و، تەنانەت عەرەبی و ترکی و فارسی و ئاشووریش، لێ هیپۆتێزی مادی، تائێستا، لەهەموویان نێودارترە و، بووەتە بەشێک لەمارشی کوردستان. ئەزخۆم هاتوومەتە سەر ئەو باوەڕەی کە کورد لەمادەکان کۆنترن و، دەشێ مادەکان تەنێ تیرەیەکی دەسەڵاتداری کورد بووبن کە یەکەمین دەوڵەتی ئارياییان بەنێوی بوومی ئاریانامەوە لە **701** یان **708** پ.ز. دا بەسەرکردایەتیی دیاکۆ دامەزراندووە و کۆتاییان بەدەسەڵاتی بەهێزی داگیرکەرانەی ئاشوورییەکان هیناوە و، ڕێیان بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی هەخامەنشینی تەختکردووە. ئەو شوێنەوارانەش کە لەمادەکان بەجێماون و لەکوردستاندا هەن، ئەوە دەگەیەنن کە مادەکان لەسەر ئاینی میترایزم (پەرستنی خوای خۆر) بوون. هەر بۆوێنە: ئەو نەخشەبەردەی کە لەقزقاپان ماوە و شاپلێتەیەکی گراوی پێشاندەدا، نیشانەیەکە بۆ میترایزم. شوێنەواری مادەکانیش لەهەموو لایەکی کوردستاندا ماون. بۆوێنە: پەیکەری پیاوێک بەجلکی مادییەوە لە"دوکانی داوود" نێزیک سەرپلی زەهاو و، هەفت قەڵای هەمەدان (پێتەختی میدیا) و قەسرەکەی، هەتا ئەوڕۆش ماون. لەگەڵ ئەوەشدا، دەبێ ئەوە بخەمە بەرچاو کە لەمیتۆلۆژیای کورددا، ڕەگەزی ڕامانە کۆنەکانی قەفقاسیش بەدی دەکرێن. ئەمە بێجگەلەوەی کە میدیا نێوێکە بۆسەر زەوییەک کە کوردستانی ئەوڕۆ بەشێکی بچووکی ئەو سەرزەوییەیە و، زمانی کوردیش، بەڵگەی ئەوە دەدابەدەستەوە کە لەکوردستانی سەردەمی میدیادا، بەزمانی ئاڤێستا قسەکرابێ و، زەردەشتیش لەکوردستانی ئەوسەردەمەدا لەدایک بووبێ. لێ لێرەدا دەبێ بێژین کە بنەچە و ڕەچەڵەک ناکرێنە پێوانەی شارستانێتی، بەڵکو فەرهەنگ دەکرێ بەپێوانە. کە فەرهەنگمان کردە پێوانە، دەتوانین بێژین کە فەرهەنگی کورد؛ لەیەکگرتنی هەموو ئەو فەرهەنگانە پێکهاتووە کە لەکوردستاندا هەبوون، بەڵام یەکگرتنێکی سینکرێتیستانە، نەک تەقلەهەڤانە، کە دوایی دێمەوە سەر ڕۆنکردنەوەی ئەو بابەتە.

ڕاستییەکەی، جێی خۆشبەختییە کە لەکوردستاندا، ئەگەرچی داگیرکەرانی بیانی، بەتایبەتی، عەرەب و ترک و فارس، زۆر هەوڵیانداوە بەشێکی گەورەی فەرهەنگی کورد، بەتایبەتی زمان و فۆلکلۆر، بۆ خۆیان ببەن و، تیکەڵ بەفەرهەنگی خۆیانی بکەن و، بەهی خۆیانی بدەنە ناساندن و، بەشێکی فەرهەنگی خۆشیان، بەنێوی هاوئاینێتییەوە، بەسەر کورددا بسەپێنن، بۆئەوەی کورد ئاوەکی بکەن، لەگەڵ ئەوەشدا،

هێشتا بەشی ئەوە ماوە، کە بکرێتە کەرەسەیەک بۆ لێکۆڵینەوە و پشتڕاستکردنەوەی فەرهەنگی کورد و، ئەمەش بەزۆری، لەو رامان و ئاینانەدا دەبینرێ، کە سەرەڕای هەموو بەربەرەکانی و بندەستکردن و بوختان بۆهەڵبەستن و تۆقاندنێک، هێشتا بەپێوەماون، وەک ئاینی یارسانی (کاکەیی، کە لەڕۆژهەلاتی کوردستان و ئێران؛ بە "ئەهلی هەق" یش دەناسرێن) و ئێزیدی و ئالەوی و باجوان (باگ - وەند) و شەبەک و سارەیی و هەققە و ئاینی ئیسلامی کوردی، کە ئەمەی دواییان، لەو تەریقەتە دەروێشیانەدا رەنگیداوەتەوە، کە، یان لەکوردستان خۆیدا سەری هەڵداوە، وەک تەریقەتی قادری و نوورسی، یان لەدەرەوە هاتوون و، بەبیری کورد بیرازکراون، وەک نەقشبەندی و نیعمەتوللاهی. پێویستە لەم شوێنەدا بێژم کە سەرنجم بەرەو ئەم ئاینانە هەر لەمنداڵیمەوە دەستیپێکردووە، وەک کوڕی پیاوێک، کە خوێندنی زانستەکانی ئیسلامەوانی، بەهەموو درێژی و قوڵییەکێیوە، تەواوکردبوو، ئەگەرچی مەلایەتی نەکردبوو بە پیشەی ژیانی خۆی. لەهەمووشی باڵکێشتر ئەوەبوو، سەرەڕای باوەڕی تەواوی باوکم بە ئیسلامەتی، لەنێو کاکەیی (یارسانی) و هەققە و ئێزیدی و دیانەکان و جووەکانی کوردستاندا، گەلێک هاوڕێی نێزیک و دۆستی هەبوو، کە لەڕێی هاتوچوویانەوە لەگەڵ باوکمدا، هەر لەوتەمەنەوە، ناسیاریم لەگەڵ ئەم ئاینانەدا پەیداکرد. لەو یارسانییانەی کە دۆستایەتیی لەگەڵ باوکمدا زۆر خۆشبوو، حەماغای خوبیلەزادەی کەرکووکی بوو، کە یەکێک بوو لەسەرکردەکانی کاکەییەکان و، باوکی ئەحمەد سمێڵ بوو، کە ئەویش هاوڕێی قوتابخانەم و، کوردێکی نیشتمانپەروەر بوو، ئەحمەد لەڕیزی شۆرشی ئەیلولدا کۆچی دوواییکرد، رەوانی شادبێ. پاش ئەوەش، تا لەرۆژهەلات دەژیام، هەر پەرتۆک و وتارێک لەسەر ئەم ئاینانە بلاوبکرانایەوە، کە بەداخەوە، ژمارەیان یەکجار کەم و پڕلەهەڵە و پەڵە و چەواشەکردن بوون، دەمکڕین و دەمخوێندنەوە. ئەوجا کە لەسەرەتای شەستەکاندا هاتمە ئەوروپا و، لەسەرەتای حەفتاکانی سەتەی رابوردوودا بووم بەکارمەندی زانستیی دەستەی لێکۆڵینەوەی تایبەت بە رۆژهەلاتناسی سەر بە دەزگەی لێکۆڵینەوەی ئەڵمانی، کە لەجیهاندا بە **Deutsche Forschungsgemeinschaft** بەنێوبانگە، لێکۆڵینەوەی ئاینەکانی ئێزیدی و یارسانی و ئالەوی و مانیم خستە بەرنامەی کارەکانمەوە و، بە گەلێک لەپەرتۆکخانەکانی ئەوروپادا گەڕام بۆ پەیداکردنی کەرەسەی سەر بەبابەتەکان و، لەگەڵ ژمارەیەکی یەکجار زۆر لەکوردانی سەر بەم ئاینانە دوام و، کارەکەم لەدۆیچەفۆرشونگس گێماینشافتدا چوارساڵونیو درێژەیکێشا و، پاش ئەوەش، وازم لەپێوەندی و تۆژینەوەکانم نەهێنا، هەتا توانیم لێکسیکۆنێک بەزمانی ئەڵمانی، بەنێوی "لێکسیکۆنی میتۆلۆژیای کورد" ە وە بنوسمەوە، کە بەداخەوە تا ئەوڕۆ، بەهۆی بەرهەڵستی تەکنیکییەوە، چاپنەکراوە. هەر لەنیوەی یەکەمی هەفتاکاندا، دوو وتارم لە "لێکسیکۆنی جیهانی ئیسلام" دا، کە لەئەڵمانیا دەرچوو، بلاوکردەوە، یەکێکیان لەبارەی کوردەوە و، ئەوی‌دیش لەبارەی ئێزیدییەوە بوو. لەوەدا، بۆ یەکەمینجار ئاماژەمدا بەوەی، ئەوانەی بە "یەزیدی" و "شەیتانپەرست" و "موسڵمانی ساختە" دەدرێنە قەڵەم، نەموسڵمانی ساختەن، وەک کلاوس مویلەری ئەڵمانی لەنەزانینەوە، ئەو نێوەی بڕی بەسەریاندا (سەرنجی: Klaus Müller; Kulturhistorische Studie zur Genese Pseudomuslimischer Sektengebilde in Vorderasien Wiesbaden 1967 بدە) و، نەدارودەستەی یەزیدی کوڕی مەعاویەن، چۆنکە یەزید موسڵمان بوو، بەلام ئەمانە موسڵمان نین. هەروەها شەیتانپەرست نین، چۆنکە، باوەڕیان بەخودێی تاکوتەنێ هەیە و، هەر لەبنەڕەتەوە باوەڕیان

بەبوونی شەیتان نییە و، بۆ یەکەمینجار، ئەو راستییەشم پێشاندا، کە وشەی "شەیتانی کوردی" لە "شاتەن"ە وە هاتووە و، پێوەندیی بە "شەیتان" ی عەرەبییەوە نیە کە لە"ساطان" ی عیبریەوە هاتووە و، بەمانای دژایەتی و نەیارە و، لەزمانە ئەوروپاییەکانیشدا بەکاردەبرێ. بێجگەلەوەش، نێوی راستینەی ئەمانە "یەزیدی" نییە، بەڵکو "ئێزیدی" یە و، خۆشیان بەخۆیان دەڵێن "ئێزیدی" و "ئێزیدی" و "یەزیدی" دوو وشەن، زۆر doorن لەیەک. هەروەها تێکەڵکردنی وشەی "شا_تەن" ی کوردی بە "شەیطان" ی عەرەبی و، کردنی ئەمەش بەبیانوویەک بۆ رشتنی خوێنی ئێزیدی، لەلایەن مرۆڤی تەنگەتیلە و تاوانبار و گەوجەوە، رووڕەشییەکە بۆ ئەوانەی کە بەنێوی خواپەرستییەوە بازرگانی دەکەن. هەرلێرەدا دەبێ ئەوەش بخەمە بەرچاو، کە "ئالاوی" کە وشەکە لەبنەرەتدا پێوەندیی بە "ئار" و "ئاگر" ەوە هەیە، کراوە بە "عەلەوی" و، کوردە "ئالاوی" یەکانیش هێندە پێوەندییان بە "عەلەویەتی" و شیعەیەتیەوە هەیە، هێندەی شێکسپیر بە "شێخ زوبیر" ەوە.

ئەمەی بەسەر ئێزیدی و ئالاوی هێنراوە، بەسەر یارسانییەکانیش هێنراوە، کە بەناڕەوا بە "عەلیوللاهی" دراونەتە قەڵەم، لەکاتێکدا کە هیچ جۆرە پێوەندییەکیان بە "عەلیوللاهی" یەوە نییە و، ئیمامی عەلیش بە خوا نازانن و، یارسان، ئاینێکی لەکوردستاندا پەیدابووی سەربەخۆیە و، ئەوڕۆ ژمارەیان لەڕۆژهەڵات و باشووری کوردستاندا، پێکەوە، خۆی لە **4 – 5** ملوێن کەس دەدا و، لەنێو ترکزمانەکانی ئێرانیشدا، خەڵکێکی زۆر هەن کەسەربە ئاینی یارسانین و، بە "گۆران" نێو دەبرێن، کە ئەمەش بەڵگەیەکە بۆ بنەچە و رەچەڵکی کورد بوونیان.

لەئەنجامی لێکۆڵینەوەی قووڵدا دەرکەوت بۆم، کە ئەم ئاینانەی لەکوردستاندا پەیدابوون، یەک بنەڕەتیان هەیە و، هەرچەندە، لەماوەی سەتانساڵدا، چەند نێوێکی جیاواز و چەند رێبازێکی کەمێک جیاجیایان وەرگرتووە، بەڵام هەتائێستەش، گەلێک تایبەتکاری بنچینەیی وەک یەکیان هەیە، کە لەدواییدا دێینەسەریان. ئەم ئاینانە، یان بەکوردی بێژین، ئەم رامانە فەلسەفییانە، لەئەنجامی یەکگرتنی ئەو رامان و ئاینانەوە هاتونەتەکایە، کە لەسەردەمە جۆرجۆرەکانی مێژووی کوردستاندا پەیدابوون، وەک رامانە هیندۆئەوروپاییە کۆنەکان (ئارياییەکان)، ئەوجا رامانی میترایزم (پەرستنی خودێی خۆر) و پاش ئەوە زرڤانیزم (زەمانی بێسنوور و بێلێوار) و دوای ئەوەش مەزدایزم (ئاینی زەردەشتی) و ئەوجا موسایی و عیسایی و مانیزم و ئیسلام و رامانە رامیارییەکانی وەک پاپەکێتی و مەزدەکێتی و هەلاجێتی (خاوەنی: ئەنەلحەق) و ... هتد. ئەم یەکگرتنەش، وەک گوتم، بەشێوەیەک بووە، کە نێوی دەنێم یەکگرتنی سینکرێتیستی، نەک یەکگرتنی تەڤلهەڤ (واتە: تێکەڵوپێکەڵ) و لەو یەکگرتنە، بووەیەکی نوێ دروستبوو، کە بریتیە لەفەرهەنگی کوردی.

نهۆ، بۆئەوەی باش لەمە تێبگەین، دەمەوێ جارێ مەبەستم لەسینکرێتیزم رۆنکەمەوە: سینکرێتیزم، وشەیەکە لەبنەڕەتدا یۆنانییە، کە ئەوەش سیگرێتیزمۆسە و، لەسەرەتاوە، بۆ یەکگرتنی دووشەڕکەر لەدژی شەڕکەرێکی سێیەم بەکارهاتووە، پاشان مانای وشەکە گۆڕانی بەسەرداهات و، بۆ تێکەڵبوونی چەند رامانێکی فەلسەفی، یان ئاینی، بەکارهێنرا، منیش بۆ یەکگرتنی رامانە کوردییەکان بەکارمهێنا، بەمەرجێک، ئەو یەکگرتنە، نەبێتە هۆی توانەوەی ئەندامەکانی لەنێویەکدا، واتە؛ هەرکاتێک بویسترێ،

بتوانرێ وێنەی هەر رامانێک بەتەنێ بناسرێتەوە، بەڵام هەموو پێکەوە، رامانێکی نوێ بهێننە بەرهەم، کە ئەو رامانە نوێیە، سەر بەهیچ یەکێک لەمانە نییە، بەڵکو سەرجەمی یەکگرتنی هەموویانە پێکەوە.

بۆ وێنە: لەکۆرسێکی مۆزیکدا، دەبینین ژمارەیەک لەمۆزیکژەنەکان بەشداریدەکەن، یەکێکیان دەف لێدەدا، یەکێکیان تەموور لێدەدا، یەکێکیان فووبەشمشاڵدا دەکات، یەکێکی دیی کەمانچە دەژەنێ و هەروەها... تۆش دەتوانیت، چ بەچاو و چ بەدەنگ، ئەم ئامێرانە ببینیت و ببیستیت، بەڵام ئەوپارچە مۆزیکەی کە لەم یەکگرتنەوە دەردەچێت، نەدەفە، نەشمشاڵە، نەتەموورە و نەکەمانچەیە، بەڵکو سیمفۆنییەکە، واتە: شتێکی نوێیە و تایبەتکارێکی نوێی هەیە و، داهێنانێکە کە نابێتە هیخۆیی (ملک) ی تایبەتیی هیچ ئامێرێک و هیچ خاوەنئامێرێک، بەڵکو هیخۆیی هەموو بەشدارانی کۆرسەکەیە.

بادوور نەرۆین و تەماشایەکی چەپکەگوڵێک بکەین کە دەخرێتە سەر مێزێک. چەپکەگوڵەکە بریتیە لەچەند گوڵێک و، هەریەکە جۆرە رەنگێکی هەیە و، هەمووشمان دەتوانین لەیەکیان جیابکەینەوە، بەڵام هەموویان پێکەوە، شتێکی نوێیان داهێناوە، کە ئەوەش چەپکەگوڵەکەیە، ئەو چەپکەگوڵەش، نەگوڵی سۆرە و نەگوڵی زەردە و نەلاسکی کەسکە، بەڵکو چەپکەگوڵە و، داهێنانێکی نوێیە. ئەو رامان و فەلسەفانەی لەسەردەمەکانی مێژوودا، لەکوردستاندا هاتوونەتە بوون، یان رێیان کەوتووەتە کوردستان، و بەهزری کورد زاخاودراونەتەوە، لەیەکگرتنیان بەوشێوە سینکرێتیستیەی کە باسمانکرد، کولتووری کورد دروستبووە. خۆئەگەر ئەم جۆرە یەکگرتنە وەربگێرینە سەرزمانی رامیاری (سیاسەت)، دەبێ بێژین کە کولتووری کورد کولتوورێکی پلوورالیستییە، کەدیارە پلوورالیستی بەکوردی، مانای "فرەئالی" یە، نەک "تاکئالی"، کە ئەم وشەیە "تاکئالی" (واتە: یەکلایی) بەشێوەی "تەکئەل" **Tekel** کەوتووەتە زاری ترکییەوە و، بۆ مۆنۆپۆڵ (واتە: یەکدەستی) بەکاردەبرێ.

ئێستە، باسەرنجێک بدەینە میتۆلۆژیای ئەو ئاینانەی کە لەکوردستاندا هەبوون و، کارکردنیان لەپێکهاتنی ئاینە کوردییەکانی وەک: یارسانی و ئێزیدی و ئالەوی... هتد بخەینەڕوو و، تایبەتکارە هاوبەشەکانیان پێشانبدەین :

بەپێی میتۆلۆژیای هیندۆئەورووپاییە کۆنەکان، نێوی خودێ دێو (**Dêw**) بووە. کەئەم وشەیە هەتا ئەورۆش لەزمانە ئەورووپاییەکاندا هەیە. بۆوینە: ثێئۆس **θεός** ی یۆنانی و، دیێوێ **Dieu** ی فەڕەنسی و ثیێۆ **Theo** ی ئینگلیزی و تێئۆ **Theo** ی فەڕەنسی و ئەڵمانی، وەک لەوشەی **Theology** ی ئینگلیزی و**Theologie** ی ئەڵمانی و فەڕەنسیدا دیارە، کە مانای "زانستی خودێ" یە و ئەو وشەیە لەزمانی لاتینیی کۆنیشدا هەیە. ئاینی دێو پەرستی (واتە: خودێپەرستیی کۆن لای کورد) لەئاڤێستادا بەشێوەی دەئێڤایەسنا هاتووە، کە لەوشەی داسنیدا پاشماوەکەی دیارە. داسنی نێوێکی دیکەیە بۆ ئێزیدییەکان، لەمەشدا دەردەکەوێت کە ئێزیدییەکان، هەڵگری کۆنترین ئاینی کورد بوون، پێش سەردەمی زەردەشتی. پیرشالیاری (زەردەشتی) هەورامی، بەهۆنراوەیەک، رامانی دێو پەرستی و داسنێتی بەدژی "راستی" دادەنێ:

راسی خاسییەن، راستی خاسییەن
راسی هەم مایەی وەشی و خاسییەن (وەشی = باشی)
نەک وەشی، بەڵکو پاکی و پاسییەن (پاسی = پارێزگاری)
دوژمنی چەنی دێو و داسییەن (داسی = داسنی)

ئاینی میترایزم کۆنترین ئاینی کوردە، پاش ئاینی "دێو پەرستی" و، ئێستەش پەرستگەکەی لەکەنگەوەر، لەرۆژهەلاتی کوردستاندا ماوە. وشەی میترا کە لەسانسکریتدا میثرا (Mithra)یە، مانای خۆشەویستی (ئەڤینی) و (پەیمان) دەگەیەنێ. وشەی میهر و میر لەوەوە هاتوون. ئەم خوایە، لەپێشدا خوای خۆر و رۆناهی بووە و، لەگەڵ تێپەڕبوونی کات، وەک پارێزەری ئاسمان و زەوین و ئاوو، پاشان بەخوای جەنگ و سەرکەوتن و چارەنووس ناسراوە. پەیکەری ئەم خوایە، بەسواری ئارەبانەیەکەوە کە دوو ئەسپی سپی رایانکێشاوە ماوە. قوربانیکردنی گا، یەکێک بووە لەپێویستییەکانی ئەم ئاینە. چۆنکە میترایییەکان باوەڕیان وابووە کەخوێنی گا بپرژێتە سەر زەوی، دەبێتە هۆی بەپیتکردنی. هەروەها خواردنەوەی خۆشاوی سۆم som کە خۆشاوێکی مەستکارە و لەگیایەکی رەنگ زەرد دەگوشرێ، ئەوگیایە لەچیاکانی کوردستاندا هەیە و، بە ئاڤێستایی "هەئۆمە" یە، کە ئەمەش لەوشەی سانسکریتی "سۆماوە" وەرگێراوە کە مانای رۆناکییە و هەتا ئەورۆش هەر بەو مانایە لەزمانی کوردییدا هەیە. سۆم لەکاتی پەرستنی میترادا دەخورایەوە. هەروەها زەردەشتییەکانیش لەجڤینە ئاینییەکانیاندا دەیانخواردەوە. ئەم هۆمە،کە لەهەورامان زۆرە، لەلایەن یارسانەکانەوە دەخورێ و وەک دەرمان بەکار دەبرێ. دەبێ ئەمەش بیژین کە وشەی "هۆما" لەشێوەزاری کرمانجکی (زازاکی)دا بەمانای خوا بەکار دەبرێ، دەگوترێ: "هۆمای زانۆ" واتە: "خوا دەزانێ". پیرشالیاری هەورامی (زەردەشتی) کە لەسەتەی پێنجەمی کۆچیدا ژیاوە و یاری شا باوەخۆشێن بووە، لە"ماریفەت و پیرشالیار"دا دەبێژێ:

گۆشت جە واتەی پیرشالیاربۆ
هۆشت جە کیاستەی زانای سیمیاربۆ
هۆمم دەرمانن، هۆمم دەرمانن
هۆم پەیگردی دەردو دەرمانن
هۆم مایەی جوانیی بەر ئەورامانن
هۆم مایەی وەشیی دەروون زامانن

(سەرنج: کیاستە = شاندی نێردراو. زانای سیمیار = زەردەشت)

شایانیباسە، قوربانیکردنی گا، کە لەمیترایزمەوە داهات، چووە نێو ئاینی جوو و ئەوجا ئاینی ئیسلامەوە. لەو نەخشەبەردانەی کەماون دەردەکەوێ، میترا لەشێوەی گەنجێکی جواندایە کە کڵاوێکی

قووچی لەسەردایە و خەنجەرێک دەکات بەکەلەکەی گایەکدا و، دووپشکێک خۆی بەگونی گایەکەدا هەڵواسیوە و، مارێکیش خوێنی لەشی گاکە دەمژێ. ئەوەی دەشیزانین ئێزیدییەکان، گای کەڵدۆش دەکەنە قوربانی و ماریش یەکێکە لەو نەخشونیگارانەی کە لەپەرستگەکەیاندا هەیە و، کە نوێژیش دەکەن روو دەکەنە خۆر، کەئەمانە هەمووی پاشماوەی میترایزمن. ئەوەش دەبێ بێژم کە لەدەوروبەری مووسڵ و نێوان رۆباری دیجلە و چیای زاگرۆس، واتە؛ لەو شوێنەدا کە ئێزیدیەکانی لێنیشتەجێن، چەند شوێنەوارێکی ئاینی میترایزم دۆزراوەتەوە. ئاینی میترایزم لەکوردستانەوە چووە بۆنێو بیزەنتینەکان و لەوێشەوە بۆ نێوچەکانی دیکەی ئەوروپا و هەموو جیهان. ئەوەتا ئەورۆش کە یەکێک بیەوێ لەخودێ بپارێتەوە، تاکو یارمەتیبدات بۆ راپەڕاندنی کارێک، دەستهەڵدەبڕێ بۆ ئاسمان. بێگومان خودێ هەر لەئاسماندا نییە، بەڵکو لەهەموو جێیەکدا هەیە و شوێنێکی تایبەتی نییە. بەڵام ئەم دەستهەڵبڕینە بۆ ئاسمان، پاشماوەی میترایزمە، چۆنکە خۆر لەئاسماندایە. هەروەها رامانی "میعراج"، واتە؛ چوونی پەیامبەری دیانان عیسا و پەیامبەری موسڵمانان محەمەد بۆ ئاسمان، هەر لەم سەرچاوەوەیە. کەرەنگە وشەی میعراج لەمیتراوە هاتبێ. ئاشکرایە ئەم رامانە چووەتە ئاینی ئیسلامەوە. ئەوەتا، لەقورئاندا هاتووە "اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْـأَرْضِ ..."(سورەتی "نور" ئایەتی **35**) واتە: (خودێ رۆناکیی ئاسمانەکان و زەوینە...) بەپێی تەوراتی جووەکان، یەکەمین شت کە خودێ ئەفراندویەتی، لەپاش ئاسمانەکان و زەوی، رۆناهی بووە کە بەزاری عیبری ئوورە. هیچ دووریش نییە وشەی ئووری عیبری کە لەعەرەبیدا بەشێوەی گەل (جمع) " أوار " هەیە لەوشەی ئاور/ئاگرەوە، یان خۆر/هۆرەوە هاتبێ کە بەئاڤێستایی ئاتەرە و بەپەهلەوی ئاتورە. دیارە میترایزم، پێش ئاینی مووسایی بووە. بەپێی کێشی میترایزم، رۆژێک میترا دێتەسەر زەوین و، زەوین لەخراپە پاگژدەکات. ئەم رامانە، لەمیترایزمەوە چووەتە نێو مەزدایزم (زەردەشتیتی)، کە رزگارکەری جیهان لەشێوەی "سائۆشیانت" دا وێنا دەکات و، هەر لەمەشەوە چووەتە ئاینی دیانی (مەسیحی) و ئاینزای شیعەوە. کاتێک کە حەزرەتی مەسیح و "ئیمامی زەمان" جیهان لەشەڕی "جەجاڵ" (ئەوەی عەرەب و فارس کردوویانە بە "دەجال") رزگاردەکات. شایانی باسە "دەجال" وشەیەکی کوردییە و لە "دژ-ئاڵ" وە هاتووە. دژ دەزانین چیە و "ئاڵ" یش وێنەیەکی دیکەی "ئار" واتە "ئاگر" ە کە ئاگر رۆناهییە. واتە "دەجال" دژ بە رۆناهی و خوای رۆناهی "میترا" یە.

کە ئاینی دیانی پەیدابوو، زۆر دژی میترایزم وەستا. بەڵام گەلێک رێسای لەمێترایزمەوە وەرگرت. بۆوێنە: ئەگەر تەماشای بابا نۆئیل بکەین بەکڵاوە قووچەکەیەوە کە ئەویش هەر کڵاوە قووچەکەی سەری میترایە و، کەوا سۆرەکەشی هەر لەرەنگی سۆری میترابییەوە وەرگرتوە کە ئێستەش رەنگی سۆر لای کورد رەنگی شادی و ئازادییە. بێجگە لەمەش "شەوی شەوی بەراتێ" (بەرات لەبەرهاتەوە هاتووە) کە منداڵان بە ماڵانەوە دەگەڕێن و داوای پارە و دیاری دەکەن و گۆرانیەک دەچرێنن بەم جۆرە "شەوی شەوی بەراتێ، سفرە بێنە جەماتێ. خانمی دەستبەزێڕێ، دەست لەکەندووان بگێڕێ. بەشی منداڵان بنێرێ"، یان دەبێژن: "ئەمشەو شەوی بەراتە، شەوی خۆشی و خەڵاتە، وا منداڵان دەگەڕێن، دەست بە دەرگەوە دەنێن." لەئەورووپاش و کەنەداش هەیە بەنێوی "هالاووین" ئەمەش هەردیسان پاشماوەی میترایزمە. هەروەها رۆژی لەدایکبوونی عیسا (کریسمس) کە لەئێران بە "یەلدا" بەنێوبانگە و وشەکە ئارامییە و مانای لەدایکبوونە، ئەمەش رۆژی

لەدایکبوونی میترا بووە کە 12/25 بووە و، کراوە بەرۆژی لەدایکبوونی عیسا. ڕەنگکردنی هێلکەش کە لەجەژنی قیامەتی دیانەکاندا دەکرێ، ئەمەش هەر پاشماوەی میترایزمە، کە لەهێندێ شوێنی کوردستاندا تائەمڕۆش هەرباوە.

ئاینی میترا، ئێستاش لەئەوروپا شوێنەواری ماوە، پەرستگەیەکی میترا لەکەناری ڕۆباری دانۆب هەیە و، پەیکەرێکی میترا، کە لەساڵی 1954 دا لەلەندەن لەژێرخاکدا دۆزرایەوە، لەمۆزەخانەی لەندەن پارێزراوە. گرنگترین بابەتێ کە میترایزم هێنایە پێشەوە، بیرۆکەی جووتەوانە (دوالیزم) بوو، واتە: ڕۆناهی بەرامبەر تاریکی. چۆنکە تایبەتکاری هەموو شتێک، لەچاو تایبەتکاری پێچەوانەکەیدا پێناسە دەکرێ. بۆوێنە: بۆیە باش هەیە؛ چۆنکە خراپ هەیە. لەمەدا ڕۆناهی هێزی باشەیە و، تاریکی هێزی خراپەیە.

پاش سەردەمی میترایزم (پەرستنی خوای خۆر) ئاینی زرڤانێتی (زرڤانیزم) لەکوردستاندا پەیدابوو. زرڤان، مانای زەمانی بێسنورە. واتە؛ زەمانێک کە نەسەرەتای هەیە و نەکۆتا. وشەی "زەمان" کە چووەتە عەرەبی و ترکی و فارسییەوە، لە"زرڤان"ی ئاڤێستاییەوە وەرگیراوە و لەپەهلەویدا بووە بە زۆرڤان و زەرڤەن. وشەی بێسنوور لەئاڤێستادا **ekerne** ئەکەرنە یە "ئە" مانای "نە"، کەرنە، واتا: کەنار، **ekerne** = بێ‌کەنار، وشەی "کەنار" و "کەرخ" لەمەوە هاتووە. بەپێی مێتولۆژیای ئەم ئاینە، هەر زرڤان خۆی، دوو هێزی دژ بەیەکی لێبووە، کە ئەم دووانە: ئۆرمەزد و ئەهریمەن، دژ بەیەکن. هێزی هەردووکیشیان هەروەک یەکە و، هەر ئەمەشە کە لەنگەری جیهانی ڕاگرتووە. ئۆرمەزد پاگژ و بۆنخۆشە و، ئەهریمەن گەمار و بۆگەنە. بەڵام ئەهریمەن لەلایەن زرڤان خۆیەوە ڕێدراوە پێی کە نۆهەزار ساڵ، شانبەشانی ئۆرمەزد، فەرمانڕەوابێ. پاش ئەم نۆهەزار ساڵە؛ تەنێ ئۆرمەزد فەرمانڕەوا دەبێ، بەڵام لەم ماوەیەدا، هەردووکیان وەچەی خۆیان دەخەنەوە. ئەم بیرۆکەیە لەئاینی موسایی و عیسایی و ئیسلامدا هەیە، لەرامانی دروستبونی ئادەم و شەیتاندا، کە هەردووکیان، شانبەشانی یەک، دەسەڵاتیان دەبێ، بەڵام شەیتان تەنێ تا ڕۆژی قیامەت دەتوانێ خراپە بکات و، ئەودەمە دەسەڵاتی نامێنێ، وەک لەقورئاندا هاتووە "إِلَى يَومِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ " واتە؛ "تارۆژی کاتێکی زانراو". سورەتی: الحجر، ئایەتی 38. بەپێی هێندەک چیرۆک، ساسانییەکان لەسەر ئاینی "زەردەشتێتیی زرڤانی" بوون و زرڤانیان بە"خودێی مەزن"، ئافەریدکاری ئاهۆرامەزدا و ئەهریمەن داناوە.

پاش ئەم سەردەمە، سەردەمی زەردەشتێتی (مەزدایزم) دەستپێدەکات. زەردەشت لەسەتەی حەوتەمی پ.ز. دا (وەک دەڵێن لە 660 ی پ.ز.دا لەدایکبووە) و، گەلێک لێکۆڵینەوە بۆ ئەوە دەچن کە لەدەوروبەری زەریاچەی ورمێ (ڕۆژهەڵاتی کوردستان) لەدایکبووبێ. زەردەشت فەیلەسووفێکی جیهانی بوو. سەرکردەی بزووتنەوەی کرێکاری و یەکسانیخوازی ئەڵمان؛ فەردیناند لاسال **Ferdinand Lassalle** (1864 – 1825) زەردەشتی بەپێشڕەوی فەیلەسووفی ئەڵمانی هێگل **Hegel** لەقەڵەم داوە. هۆزانڤان و فەیلەسووف و رامیاری ئیتالیایی، دانتە (1265 – 1321) خاوەنی "کۆمیدیای ئێزدانی" دەبێژێ: "قسەکانی زەردەشت بەردن، بەڵام کردەوەکەی باڵەخانەیە". فەیلەسووفی کورد، شەهابەدین سوهرەوەردی (سۆرەبەردی)، ماتماتیکەوان و فەیلەسووفی یۆنانی پیساگۆریس (فیساگۆرس) ی بەشاگردی زەردەشت داناوە. زەردەشت لەسەر بنچینەی جووتەوانەی میترایەتی (واتە: ڕۆناهی بەرامبەر تاریکی) بیرۆکەی هێزی باشە و هێزی

خراپەی هێنایە پێشەوە. هێزی باشەی بە ئاهورامەزدا (واتە: سەروەری زانا) و هێزی خراپەی بە ئەهریمەن (هۆشی چەپەڵ) نێوبرد. بەپێچەوانەی زرڤانیزمەوە، کە پێی وابوو ئۆرمەزد و ئەهریمەن، هەردووکیان لەیەک سەرچاوە، کە زرڤانە، هێنراونەتە بوون، زەردەشت پێی وابوو، ئاهورامەزدا (کە هێزی چاکەیە) ئەهریمەنی (کە هێزی خراپەیە) دروست نەکردووە. ئەم دووهێزە لەبنەڕەتەوە سەربەخۆ لەیەکدی هەبوون. ئەوجا بۆئەوەی هێزی چاکە (ئاهورامەزدا) بەسەر هێزی خراپە (ئەهریمەن) دا سەربکەوێ، پێویستە مرۆڤی باش لایەنگریی ئاهورامەزدا بکەن لەدژی ئەهریمەن. خۆئەگەر ئەوە نەکەن و لایەنی ئەهریمەن بگرن، ئەوا ئاهورامەزدا دەشکێ. دیارە ئەم جووتەوانەیەی زەردەشتێتییە، پێچەوانەی جووتەوانەی رامانە سامییەکانە. وەک گوترا؛ لەرامانی زەردەشتیدا، ئاهورامەزدا ئەهریمەنی نەهێناوەتە بوون، بەڵکو هەردووکیان، جیالەیەک، هەبوون و، زاڵبونی یەکەم بەسەر دووهەمدا مسۆگەرنیە، بەڵکو بەستراوە بەو مەرجەوە کەباسکرا، بەڵام لەئاینە سامییەکاندا، وەک ئاینی مووسایی و عیسایی و ئیسلام، خودێ (ئێلوهیم بە عیبری و، ئەڵلا بە عەرەبی) خۆی شەیتانی هێناوەتە بوون و، رێداوەپێی _ وەک لەمەوبەر گوتم _ تاکۆتایی جیهان خراپەکاری بکات و هەتائەو کاتەش هەر لەژێر فەرمانی خۆیدایە و لەئەنجامیشدا هەرخۆدێ زاڵدەبێ بەسەریدا. خۆ ئەگەر کەسێکیش باشبێ، و لاوازنەبێ، شەیتان ناتوانێ لەخشتەیبەرێ، وەک لەقورئاندا هاتووە: "إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلاَّ مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ" تۆ دەسەڵاتت نیە بەسەر بەندەکانی مندا، مەگەر بەسەر ئەو رێونکردووانەدا کە دوات دەکەون" (سورەتی الحجر ئایەتی42). زەردەشت بۆ ئەوەی مرۆڤ بتوانن یارمەتی ئاهورامەزدا بدەن، رەوشتێکی سێکوچکەیی خستووەتەڕوو، کەئەوەش هاوئاهەنگیی بیر و وتە و کردارە (واتە: مێشک و زمان و لەش) لەگەڵ یەک، واتە: بەکارهێنانی ئەم سیانە پێکەوە و بەشێوەیەکی لەگەڵیەک گونجاو. کەدیارە ئەم رامانە سێکوچکەیە کەوتووەتە ئاینی دیانییەوە، کە خودێ و حەزرەتی عیسا و رەوانی پیرۆز (الرح القدوس) بەیەکەیەک دادەنرێ. بەڵام لەئاینی ئیسلامدا، خودێ تاکوتەنێیە و بێ هەڤاڵبەند (شریک)ە، کەوشەی "شرك" و "مشرك" ی عەرەبی، لەم "شەریک" ەوە سەرچاوەی گرتووە. هەروەها بەپێچەوانەی ئاینی دیانییەوە، کە عیسا بەکوڕی خودێ دادەنێ، ئاینی ئیسلام بەکوڕی مریەم و بە پەیامبەر دایدەنێ، نەک کوڕی خودێ، چۆنکە خودێ "لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ " ە "نە لەدایکبووە و نە منداڵیشی لێدەبێ" (سورەتی "الاخلاص" ئایەتی 3) هەرچەندە زەردەشت بنچینەی ئاینەکەی لەسەر بیرۆکەی بەربەرەکانی خوای کۆنی کورد، واتە "دێو" دامەزراند و، دێوی بەبیرۆکەی درۆ و دەلەسە و گەماری و هێزی خراپە دایەقەڵم و، بنەمای هەموو جۆرە خراپییەکی لەدرۆدا دەدۆزییەوە. تەنانەت وشەی دێوی لەگەڵ درنج بەکاردەهێنا، وەک لەزمانی کوردیی ئەوڕۆدا هەیە، کە دێوودرنج پێکەوە بەکاردەبرێن. وشەی درنج لەئاڤێستاییدا دروج **Diruc** ە، کە لەزمانی کوردیدا درۆ/ درویێ‌یە. لەگەڵ ئەوەشدا نەیتوانێ بەسەر دێو "هێزی درۆ" دا زاڵبێ و، وەک لەمەوبەر باسمکرد، هێندەک تایبەتکاری باشە و خێرخوازیی دێووخێو، لەئەفسانە کوردیەکاندا دیارن، بەڵام زەردەشت، میترای وەک ئیزەد (فریشتە)ێکی بەهێز و جەنگاوەر نیشاندا کە یارمەتی ئاهورامەزدا دەدات بۆ زاڵبوون بەسەر ئەهریمەندا. لەگەڵ ئەمەشدا، زەردەشت قوربانیکردنی گای رێبەند (ممنوع) کرد و، خەڵکی هاندا کە خۆشی لەژیان ببینن، ژنمێری بکەن و نیشتەجێ‌ببن و خەریکی کشتوکاڵ و چاندنی گوڵ و

رواندنی درەخت و بەخێوکردنی ئاژەڵ و مەل بنن و شایی بکەن و گۆرانی و ستران بچڕێنن. ئەوەتە؛ ئێستە دەبینین، مۆزیک بووە بەبەشێکی نەپچڕاو لەکولتووری کورد بەگشتی و، ئاینە کوردییەکان بەتایبەتی و، هیچ جەمخانەیەکی یارسانی و ئالەوی و بۆنەیەکی ئێزیدی و زکرێکی دەروێشان، بێ مۆزیک نەبووەو نابێ. ئەوەتا وشەیەکی دیکەی کوردی بۆ ستران، " گۆرانی " یە. کە دوورنیە ئەم وشەیە پێوەندی بە "گۆران" ەوە هەبێ و "گۆران " یش لە "گەبران" (گەوران) ی زەردەشتییەوە هاتبێ. ئەوەتە شا برایمی ئێوەت، کە ("ئەیوەت" بەمانای "مامۆستا"دێ) یەکێکە لەچاکەکانی یارسان و بە"کاکە" بەنێوبانگە، لەساڵی 752ی کۆچی، لەگوندی شێخانی هەورامان لەدایکبووە و، یاری سوڵتان سەهاک بووە و، یەکێکە لە"هەفتەن" گۆڕەکەی لەگەڕەکی "شێخ هۆمەر"ە لەبەغدا، لەهەڵبەستێکدا دەبێژێ کە پیربنامێن، سەرۆکی یارانی یارسان، خۆی زەردەشت بووە و، ئاڤێستای بەدەستەوە بووە. ئاڤێستاش پاک و بێگەردە.

زولال ئاوێستا، زولال ئاوێستا

ئەسڵێ دەفتەرەن، زوڵاڵ ئاوێستا

بنیام زەردەشتەن، دەفتەر وەدەستا

زاتش جە بادەی شاهەنشا مەستا

کە مەبەست لەوشەی "شاهەنشا" خودێیە.

شایانی باسە "پردی سیرات" کە لەئاڤێستادا چینڤات **Chinvat** ە و، سەفیری خودێ، واتە: فریشتە جبرائیل (کە جبرائیل وشەیەکی عیبریە و مانای شاندەیە)، هەروەها بەهەشت و دۆزەخ و رۆژی پەسلان (قیامەت) کە لەئاینەکانی جوو و دیان و ئیسلامدا هەن، لەوەپێش، لەئاینی زەردەشتیدا هەبوون. لەمەش پتر، بیرۆکەی "مەسیحی رزگارکەر" و "ئیمامی زەمان" و "خواجای خزر" (خدری زیندوو) لەشێوەی (سائۆشیانت) دا لەئاینی زەردەشتیدا هەبوو.

ماوەیەکی بەرێژە کورت، پاش نەمانی زەردەشت، ئاینی بوودایزم پەیدابوو و روویکردە کوردستان. بوودا **Buddha** وشەیەکی سانسکریتییە و مانای "رۆشنبوو"، "رۆناکبوو" دەگەیەنێ. نێوی راستینەی بوودا **Gautama Siddhartha** بوو، لەخێزانێکی میرزادەی دەوڵەمەند لەساڵی 560 پ.ز.دا هاتە جیهانەوە. بوودا 80 ساڵ ژیاو لەتەمەنی 29 ساڵیدا وازی لەدەسەڵات و فەرمانرەوایەتی هێنا و، نیشتمانی خۆی بەجێهێشت و، دەستی لەجیهانپەرستی و خۆشیی ژیان بەردا و، گەڕا بەدوای خۆڕزگارکردندا لەقورسایی جیهان و ژیان. دوایی کەوتە سەربیری بیرکردنەوەی قووڵ **Meditation**. لەئەنجامدا و، لەشەوێکدا کە بە "شەوی پیرۆز" نێو دەبرێ، گەیشتە بۆدی Bodhi کە مانای "رۆناکی" یە و، بەوە بوو بە بوودا Buddha واتە "رۆناکبوو"، کە ئەمەش رێسایەکی میترایزمە. بەپێی باوەری بوودایيەکان، بۆ رزگاربونی مرۆڤ لەئازار و ئێشی ژیان و ئەم جیهانە، پێویستە مرۆڤ خۆی لەپیسیی ئەم جیهانە پاکژبکاتەوە. لەمەدا، بوودا پەنای بردووەتەوە بەر سێکۆچکەکەی زەردەشت، واتە: بیری چاک و وتەی چاک و کرداری چاک. بەڵام بەپێچەوانەی

زەردەشتەوە، کە ئامۆژگاریی خەڵکی کردووە، خۆشیی لەژیان ببینن، بوودا داوای لەخەڵک کردووە کە خۆیان لەخۆشیی ئەم ژیانە دووربخەنەوە. هەروەها بەپێچەوانەی زەردەشتەوە، کە باوەڕی بەبوونی خوا هەبوو، بوودا باوەڕی بەبوونی خوا نەبوو. بوودایییەکانیش، بوودا بەمرۆڤێکی ڕۆناکبوو و رزگاربوو دەزانن، نەک بەخوا. بەقسەی بوودا، مرۆڤ خۆی دەتوانێ خۆی رزگاربکات، لەڕێی بەکارنەهێنانی زۆر و پاراستنی ئاشتی و درۆنەکردن و بێ‌فیزی و دزینەکردن و سەرخۆش نەبوون و سێکسنەکردن لەدەرەوەی ژیانی ژنمێری. ئێستە 350 ملوێن کەس هەن لەنیپاڵ و هیندستان و تبت و ڤێتنام لەسەرئاینی بوودان. یەکێک لەرێبازەکانی ئەم ئاینە لامانیزمە، کە دەلای لاما، واتە: "بوودای زیندوو" بەرزترین دەسەڵاتیانە. شایانی باسە، کە دەروێشێتی لەکوردستاندا، لەسەر بنچینەی وازهێنان لەماڵی دنیا و خۆشیی ژیان و دوونەکەوتنی هەواوهەوەس، لەژێر کارکردی ئاینی بوودایییدایە. هەروەها چیرۆکی "زەمبیل فرۆش" کە فەرمانداریێکی زۆر بەدەسەڵات و دەوڵەمەند، واز لەدەسەڵات و سامانی خۆی دەهێنێ، رامانی بوودایزم دێنێتەوە بەرچاومان. هەر بەپێی میتۆلۆژیای ئەم ئاینە، بوودا، لەکچێک لەدایکبووە، بێ ئەوەی ئەو کچە لەگەڵ هیچ پیاوێک نوستبێ، بوودای بووە، کە ئەمەش، وەک لەدایکبوونی خاوەنکار و شاخۆشێن و سولتان سەهاکە، لای یارسانییەکان و، لەدایکبوونی حەزرەتی عیسا لەمریەم، لای دیانەکان.

پاش سەردەمی بوودایی، سەردەمی مانی دەستپێدەکات. مانی، لەکوردستان (لەنێزیک کووت) لە 215 ز. دا لەدایکبووە. کوڕی فاتک بووە. فەلسەفە و زانستی سەردەمی خۆی لەکوردستانی ئەو رۆژەدا خوێندووە و شارەزای ئاینی زەردەشتی بووە و، لەسەرەتاوە سەر بەئاینی دیانی بووە. ماوەیەک خۆی ونکردووە و، ئەوجا لەتەمەنی 24 ساڵیدا، خۆی پێشانداوەتەوە و، بانگەشەی پەیامبەریەتی کردووە و، ئاینەکەی خۆی لەنێو خەڵکی کوردستان و میزۆپۆتامیادا بەنهێنی بڵاو کردووەتەوە. پاش ماوەیەک، بووە بەناسیاوی شاپووری یەکەمی ساسانی و، ئەوجا توانیویەتی بەسەربەستی و ئاشکرا ئاینەکەی بەخەڵک بگەیەنێ، هەتا شاپوور لەژێر هەڕەشەی مووخەکانی زەردەشتیدا، ناچاربووە دوژمنایەتیی بکات و ئەویش وڵاتی بەجێهێشتووە و رووی لەهندستان و تبت و چین کردووە و پاش مردنی شاپوور لەساڵی 272 دا گەڕاوەتەوە وڵاتی خۆی و، ئاینەکەی لەنێو دیانەکانی کوردستاندا بڵاوکردووەتەوە، لێ، لەسەردەمی شابارامی یەکەمدا گیراو، لە 276 دا بەشێوەیەکی دڕندانە کوژرا. بەڵام نەمانی مانی نەبوو بەهۆی نەمانی ئاینەکەی، بەڵکو بەهێزتربوو تاکو گەیشتە خوارووی فەڕەنساش. تەنانەت یەکێکی وەک **Saint Augustine**، بەرلەوەی رووبکاتە دیانێتی، لەسەرکێشی مانی بوو. هاوزەمان، گەلێک لەکەسایەتییە دیانەکان وەک؛ **Simon de Monfort**، هەروەها کەسایەتییە موسڵمانەکان، لەسەردەمی زووی ئیسلامەتیدا، دژایەتیەکی سەختیان کرد بەرامبەر لایەنگرانی مانی. ژمارەیەکی زۆر پەرتۆک بە عەرەبی و فارسی هەن، دژ بەئاینی مانی و کەسایەتی مانی کە هێندێکیان یەکجار نابابەتانەن. مانی، پەرتۆکەکانی خۆی بە زمانی پەهلەوی بڵاودەکردەوە، کە ئەرتەنگ (یان؛ ئەرژەنگ) یەکێکە لەو پەرتۆکانە. ئاینی مانی لەسەر بنچینەی میترایزم و مەزدایزم دامەزراوە، بەڵام هێندەک رەگەزی بوودایی و دیانیشی گرتووەتە خۆی. مانی دەیگوت: رەوانی مرۆڤ بەشێکە لەرەوانی خودێ، کەئەمەش بەشێکە لەباوەڕی یارسانییەکان و ئالەوییەکان و ئێزیدییەکان ، بەڵام مانی

دەیگوت: تێکەڵبوونی ڕەوان لەگەڵ لەش، کە لەش ماک (مادە)یە، بووە بەهۆی پیسبونی ڕەوان. بۆ پاککردنەوەی ڕەوان، دەبێ مرۆڤ بمرێ، هەتا ڕەوانە پاکەکەی لە لەشە پیسەکەی جیا دەبێتەوە و، بۆ ئەوەی هەموو مرۆڤی جیهان پاکبنەوە، دەبێ هەموو بمرن و، لەبەر ئەمە نابێ زاووزێبکەن و وەچە دروستبکەن. خۆشەویستی لەنێوان نێرومێدا ببێ، بەڵام نەک بۆ منداڵبون، ئەوەش دەبێ درێژە بکێشێ، تارۆژێک دێ کەس لەسەرزەوی نامێنێ و هەموو پاک دەبنەوە. شایەنی باسە، ژنمێریکردن، بەڵام ڕێگرتن لەمنداڵبوون، بەشێکە لەرێسای بەشێک لەهەققەکان کە بە"تاقمی شێتەکان" بەنێوبانگن.

بەپێی ئاینی مانی، دەبێ مرۆڤ خۆی لەتاریکایی دوور بخاتەوە کەشوێنی پیسیە و، دەبێ ڕۆناهی بپارێزێ. هەروەها نابێ هیچ ئاژەڵ و مەلێک سەرببڕدرێ ، چۆنکە ئازاریان پێدەگات. گۆشت نابێ بخورێ. مرۆڤ نابێ پارەکۆبکاتەوە. مانی هەروەک زەردەشت ، دەیگوت دوو خودێ هەن. خودێی ڕۆناهی هەیە کەپێنج یاری هەن بۆ پێوەندیی لەگەڵ خەڵک و، خودێی تاریکیش پێنج یاری هەن، ئەوانیش هەر بۆ پێوەندیی لەگەڵ خەڵک. کە ئەمەش هەر بیرۆکەی حەوت ئیزەد (فریشتە) کەی زەردەشتە، کەبە ئەمشاسپەندان نێوی بردوون و، بەشێوەی حەت یاران (هەفتتەن) کەوتووەتە رامانی یارسانییەکان و بەشێوەی شێخەکان کەوتووەتە ئاینی ئێزیدییەکان و بەشێوەی پیرەکان کەوتووەتە رامانی ئالەوییەکانەوە.

لەبارەی عیسا، پەیامبەری دیانەکانەوە، کەزۆر ناکۆکی هەیە لەسەر ئەوەی ئایە چوارمێخەی کوتراوە، وەک دیانەکان دەبێژن، یان نەکوتراوە. مانی دەیگوت: "عیسا لەش نەبووە، ڕەوان بووە و، چوارمێخەی نەکوتراوە، بەڵکو کەسێکی دیکە لەجیاتی وی لەچوارمێخەدراوە". دەبێ ئەمەش بهێنینەوە بیرمان کە مانی لەپێش پەیدابوونی ئیسلامدا ژیاوە، کێشەی عیسا لەم ڕووەوە، لەئاینی یارسانیدا چیرۆکێکی تایبەتی هەیە، کەدەچێتەوە سەر ئاینی مانی، بەڵام بەشیوەیەکی دی. بەپێی پەرتۆکی "شاهنامەی حەقیقەت" کەیەکێکە لەسەرچاوە گرینگەکانی ئاینی یارسانی (ل: **170-172** ، بەیتی **3241** و **3272 -3291** و **3297 - 3299**) عیسا دیاردەی فریشتەی مەزنی یارسانی پیر بنامێنە، کە توانیویەتی مردووی گۆرستانەکان زیندووبکاتەوە. عیسا، خزمەتکارێکی سپڵەی هەبووە، نێوی پێهۆس بووە، پێهۆس، لەگەڵ چەندکەسێکی دیکەی دوژمن بەعیسا، ڕێکەوتووە کە پێکەوە عیسا بکوژن. لەوکاتەدا کە دایاننابوو بچن عیسا بکوژن، ئەو خزمەتکارە، ماوەیەک پێش هاودەستەکانی دەچێتەلای عیسا. خوا هەستی بەمەترسیەکە کردووە و چەند فریشتەیەکی ناردووە و عیسایان بردووە بۆ ئاسمان. هەر بە ویستەی خوا، پێهۆس شێوەی عیسای بەخۆوە گرتووە، کە هاودەستەکانی هاتوون، پێیان وابووە کەئەوە عیسایە و، دەستبەجێ چوارمێخیان کێشاوە. پاش چوارمێخەکێشان، کابراکە شێوەی ڕاستینەی خۆی وەرگرتووەتەوە و، ئەوجا زانراوە کە ئەوە عیسا نەبووە، بەڵکو هاودەستەکەی خۆیان بووە. پاش چەند ڕۆژێک، عیسا گەڕاوەتەوە سەرزەوی وەک خۆر و، یارانی خۆی کۆکردووەتەوە و، دەستووری ڕاستی تێگەیاندوون. پاش چەند مانگێک، گەڕاوەتەوە بۆ ئاسمان و، هەموو جیهان بوون بە دیان. بەڵام دوای ئەوە پیربنیامین جارێکیدی لەسەرزەوی دەرکەوتووەتەوە. ئالەویەکانیش باوەریان وایە کە عیسا، دیاردەیەکی تیشکدانەوەی ئێزدانییە. ئێزیدییەکان، باوەریان بەوە نییە

کە عیسا چوامێخەی کێشرابێ، بەڵکو تاوسێمەلەک رزگاری کردووە. سەرنجی لاپەڕە 142 ی پەرتۆکی؛

(:Empson, R.H.W. `` The Cult of the Peacock angel `` , London 1928) بدە. تاوسێمەلەک، هەواڵی رزگارکردنی عیسای بە مریەم گەیاندووە و، لەبەرچاوی مریەم، کەڵەشێرێکی مردووی زیندوو کردووەتەوە (هەرئەوەی) ئێزیدییەکان، عیسا بە "کوڕی تیشکی ئێزدانی" نێودەبەن. سەیری ئەم سەرچاوەیە بکەن: (Roger Lescot : Enquête Sur les yezidis de Syrie et des Djebel Sindjar, Beirut 1938, p. 46)

ئێزدییەکان زۆر رێزی عیسا دەگرن و مەی دەخۆنەوە کە باوەڕیان وایە مەی "خوینی حەزرەتی عیسا" یە.

ئاینی ئیسلام باوەری بەچوارمێخە کوتانی عیسا نیە، وەک لەقورئاندا هاتووە: "وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَـكِن شُبِّهَ لَهُمْ ۚ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُواْ فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ ۚ مَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلاَّ اتِّبَاعَ الظَّنِّ ۚ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِيناً. بَل رَّفَعَهُ اللّهُ إِلَيْهِ ۚ وَكَانَ اللّهُ عَزِيزاً حَكِيماً " (ئەوەی کە دەڵێن ؛ ئێمە، مەسیح، عیسای کوڕی مریەم، پەیامبەری خوامان کوشتووە، نە کوشتوویانە و نە لەداریانداوە. راستییەکەی ئەوەیە لێیانتێکچووە و، ئەوانەی لەم رووە ناکۆک بوون، گومانیان هەیە لێی و، ئاگایان لێی نییە و، هەر دوای گومان کەوتوون و دڵنیانین لەوەی کوشتوویانە. لێ خوا ئەوی بەرزکردووەتەوە بۆلای خۆی و خواش بەهێز و پیتۆرە). (سورەتی "نساء" ئایەتی 157-158).

تائێستە، سەرنجێکمان گرتە پاشخانەی ئاینە کوردییەکان وزانیمان کە بنچینەی ئەم رامانانە وەک باوەڕی ئاینی، لەسەردەمی ئاینە ئارییەکانەوە دەستپێدەکات و، ئەوجا میترایزم و مەزدایزم، واتە؛ لەوکاتەوە بنیاتنراوە کە هێشتا ئاینە سامییەکان؛ مووسایی و عیسایی و محەمەدی پەیدانەبوون و، یارسانییەکانیش لەوباوەڕەدان، کە ئاینەکەیان، وەک رامان، لەو رۆژەوە دەستپێدەکات کە ئادەم، واتە؛ پیربنامێن، بەنێوی "کاکە" وە لەبنهەنگڵی خودێوە هاتووەتەدەرێ. بەڵام یارسان، وەک ئاینێکی سەربەخۆ، لەلایەن فەیلەسووفی کورد، بالوولی زاناوە بەنهێنی دامەزراوە. بالوولی زانا، لەخێزانێکی کورد، لەسەتەی دووی کۆچیدا، واتە؛ نێزیکەی1200 ساڵ لەمەوبەر لەدایکبووە. مرۆڤێکی رۆشنبیر و زانا بووە، لەبەر ئەوە، نێوی نراوە "بالوولی زانا"، هێندەک جاریش "بالوولی ماهی" و "بالوولی مادی". بالوول، لەلای ئیمامی شیعەکان، ئیمام جەعفەری سادق، خوێندوویەتی و، گەلێک قسەی راستی کردووە و، رەخنەی گرتووە، کە بەدڵی خەلیفەی عەرەب هاروونە رەشید نەبووە و، هاروون بڕیاریداوە کە بیکوژێ، ئەویش چووەتە لای ئیمام جەعفەر و، کێشەی خۆی لەگەڵ هاروونە رەشید گێڕاوەتەوە بۆی، ئیمام جەعفەر پێیگوتوە، بچۆ هێندەک قسەی هەلەقومەلەق و شێتانە بکە، ئەوسا، پێیوادەبێ کە شێتیت و، ئەوەدەمە ناتکوژن. ئەویش وایکردووە و، لەکوشتن رزگاری بووە، لەساڵی 219 ی کۆچیدا، کۆچیدوایی کردووە و نێژراوە.

باڵوول بۆیەکەمین جار، دوانزە سەتە (واتە 1200 ساڵ پێش ئەورۆ) نهێنیی یارسانی بە یارانی خۆی راگەیاندووە و، ئەم نهێنییە هەر لەسنگی ئەم و ئەودا، ماوەتەوە تاسەردەمی سوڵتان سەهاک 675-798 ی کۆچی و ئێدی بەشێوەی ئاینێکی سەربەخۆ رەگی خۆی داکوتاوە. بەتایبەتی، لەمیرنیشینی ئەردەلاندا زۆر گەشەی کردووە و، ژمارەیەکی زۆر هۆنەر و زانا لەنێو ژنان و پیاواندا پەیدا بوون، کە زادەی بیری خۆیان

بەکوردی بڵاوکرووەتەوە. باڵوول قسەکانی بەشیوەی هۆنراوە و بەکوردیی گۆرانی، بەیارانی خۆی ڕاگەیاندووە کە لەپەرتۆکێکدا بەنێوی "دەورەی بالوول"ە وە تۆمارکراون. بە عەرەبیش هێندەک هۆنراوەی پیتۆرانەی هەیە. باڵوول، بەباوەڕی یارسانییەکان، دیاردەیەکی ئێزدانییە کە پاش وی، باوە سەرهەنگی دەودانی کە لەگوندێکی نێزیک چیای شاهۆ لە 324 ی کۆچیدا لەدایکبووە، وەک خۆی لەهەڵبەستێکدا دەبێژێ، هەوڵیداوە ئاینی کورد بلاو بکاتەوە:

سەرهەنگی دەودان، سەرهەنگی دەودان	ئەز کە نامی من سەرهەنگی دەودان
چەنی ئێر مانان مەگێلم هەردان	مەکۆشم پەرێ ئاینی کوردان

ئەوجا باوە خۆشێن (شا خۆشێن) و، دوای ویش باوە ناووسی جاف کە لەگوندی سەرگەت لە 477 ی کۆچی لەدایکبووە و ئەوجا سولتان سەهاک، وەک دیاردەی ئێزدانی دەردەکەون و، لەسەردەمی سولتان سەهاکدا، نهێنی چووەتە قاڵبی ئاینێکی سەربەخۆوە.

ئاینی یارسانی سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندی هەیە لەپەرتۆکدا، کە بەشێکی باشی لەپەرتۆکێکدا بەنێوی "سەرەنجام" یان "کلامی خزانە" کۆکراونەتەوە، کە بریتییە لەفەرموودەکانی سولتان سەهاک و یارانی وی کە لەسەتەی هەشتی کۆچیدا ژیاون. ئەم پەرتۆکە پیرۆزە لەهەورامانداا پارێزراوە و لەلایەن دوکتۆر سەدیق سەفی زادە بۆرەکەییەوە لەساڵی 1376ی هەتاویدا، لەژێرنێوی "دانشنامە نام أوران یارسان" و "نامە سرانجام / کلام خزانە" لەساڵی 1375 دا لەتاران چاپکراون. سەرئەنجام شەش بەشە: بارگە بارگە، دەورەی هەفتوانە، گڵیم و کول، دەورەی چلتەن، دەورەی ئابدین و وردە سەرەنجام. کە ئەمانە بابەتی فەلسەفە و عیرفان و ڕۆشنبیریی کوردی ئەو سەردەمەمان پیشاندەدەن. بارگە بارگە (بارگە مانای خێوەتە، کورد دەبێژن (بارگەوبنەیان دانا)) لەلایەن 72 پیری یارسانییەوە، لەسەتەی هەشتەمی کۆچیدا نووسراوەتەوە. کەئەم سروودانە لەجەمخانەی یارسانییەکاندا دەخوێندرێنەوە. هەر بەپیرۆزیی ئەم 72 پیرەوەیە کە پشتێنی یارسانییەکان 72 تاڵ بووە.

یارسانییەکان لایەنگری فەلسەفەی تیشکهاویشتنن، کە فەیلەسووفی کورد شەهابەدینی سووڕەبەردی (سهروردی) (1153 – 1191) یەکێک بوو لەلایەنگرانی ئەم فەلسەفەیە و، هەر لەسەرئەوەش، بەفیتی مەلا عەرەبەکان و فەرمانی سەلاحەدین ئەیوبی، لەتەمەنی 38 ساڵیدا شەهیدکرا و پاشان نێونرا (الشیخ المقتول).

ئێستە پاش ئەوەی پاشخانە ڕامانییەکانی ئاینە کوردییەکانمان بەکورتی خستە بەرچاو، بابچینە سەر تایبەتکارەکانی ئەو ئاینانە، بەتایبەتی ئاینی یارسانی:

1. خودێ هێنەربوو (خالق)ە، نەک کاربەدەست و کارگێڕ :

تایبەتکارێکی گرنگی ئاینی یارسانی و ئاینە کوردییەکانی دیش ئەوەیە، خودێ (ئێزدان) بەهێنەرە بوو (خـالق)ی مـرۆڤ و گـەردوون دەزانـن، هـەروەک ئاینـە سـامییەکان، بـەڵام بەپێچەوانـەی ئاینـە سامییەکانەوە، کەباوەڕیان وایە؛ خودێ خۆی راستەوخۆ گەردوون دەبا بەڕێوە، بێ هەڤاڵبەند (شەریک) و یارمەتیدەر، ئاینی یارسانی و ئاینە کوردییەکانی دیکە، باوەریان وایە؛ خودێ بۆ بـەڕێوەبردنی کاروبـاری جیهـان و خـەڵک، چەنـد بـاوەڕپێکراوێکی خـۆی دەستنیشـانکردووە کەبـە "یـاران" دەناسرێن و، لەمەشـەوە وشەی "یارسان" هاتووە، کە وشـەی "یار" لـەزمانی کوردیدا بـەمانای دۆست و هاوکار و خۆشەویست و پشتگیریکەر دێ و، وشـەی "سـان" یـش وشـەیەکی زۆر کـۆنی کوردییـە بـۆ خـودێ و بـووەی پیـرۆز. سەرنجی وشەی سائێنە **Saêne** بدرێ لەئاڤێستادا، کەنێوی چاکێکە، هەروەها وشـەی **Saint** لـەزمانی لاتینیدا، کە ماناکەی پیرۆزە و، لـەکوردیی هەورامیدا مـاوە (سـەرنجی وشـەی جافرسـان بـدرێ)، لێرەدا دووشـت دەردەکـەون. یەکـەم: نەتـەکینی (مصـونیە) ی خـودێ لەدەستخسـتنە کاروبـاری خەڵکـەوە و، دووهەم: ئازادیی مرۆڤ لەهەڵبژاردنی رێیراست، یان رێیناراست. واتە: چارەنووسی مـرۆڤ، لەپێشەوە لەنێوچـەوانی نانووسـرێ، بـەڵکو دەدرێتـە دەسـت مـرۆڤ خـۆی. ئەمـەش بـوو بـە بەشێک لەبیرۆکـەی حسـەینی مەنسـووری هـەلاج. (858 ز.- 922 ز.) و، ئـەبو یەزیـدی جونێـدی بەسـتامی (البسـطامی) خاوەنی تەریقەتی "تەیفووری" کە لە877 ز.دا مرد.

ژمـارەی ئـەم یارانـەی خـودێ لای یارسـانەکان حەوتـە، کـە بـە "هەفتتـەن" ناسـراون و، یـەکێکیان سەرکردەیانە و نێوی "پیر" ە، کە وشەی پیر، کورتەی وشەی پیرۆز، واتە (مقدس)ە و، مـەزنترین بـووەی پاش خودێیە. یەکێک لەم "هەفتتەن" ە مێینەیە و نێوی "دایە رێزوارە" واتە: دایکی خاوەن رێز. کەئـەم نێوەش لەنێو یارسانییەکانی باشووری کوردستان (بەتایبەتی کەرکووک) بەکاردەبرێ و، هێندەک نەزان، کردوویانە بـە"رضـبار" و "رەزبـار". دەستەیەکی مۆزیکژەنیش هـەن، ئـەم نێوەیـان لـەخۆیان نـاوە، بێئەوەی لەماناکەی بگەن. ئەم "هەفتتەن"ەش، هەر وێنەیـەکی ئەمشاسپەندان (حـەوت ئێزەد-فریشـتە-پیرۆزەکـە)ی زەردەشـتییە، کـەبریتین لەحـەوت فریشـتە و هەریـەکێکیان بەرپرسـیاری بـەڕێوەبردنی کاروبـارێکن و، سپەنتامینۆ (هۆشیپیرۆز) سەرکردەیانە. ئەمانە بریتین لـە: پیربنـامین (پیرخدری شاهۆ)، دایـە رێزوار، پیرمووسێ، مستەفا داوودان، شابرایمی ئێوەت (یارزەردەبەن)، باوەیادگار (بووزە سوار)، ئەم یارانە لـەئاینی ئێزیدیشـدا هـەن، کەئـەو ئاینـە "یـار" بـە "شـێخ" دەداتـە ناسـین و، شـێخ شـەمس (شـێخ خـۆر / شـێخ رۆژ) سـەرۆکی شـێخەکانە. وشـەی شـێخ، بـەبیروڕای مـن، کـە **40** سـاڵ لەمەوبـەر باسـم کـردووە، پێوەنـدیی بەشێخی عەرەبیـەوە نیـە، کـە بـەمانی بەسـاڵداچوو، یـان بـۆ مـەلا بـەکاردەبرێ، بـەڵکو پێوەنـدیی بـەوشـەی کـۆنی کوردیی-ئێرانی خشایەشیاوە هەیە. کەبەمانای خودێ، مەزن، گەورە، بەکارهاتووە.

2. خودێ وەک سەرچاوەی ڕەوان و، ڕامانی گەڕانی ڕەوان :

بەپێی باوەری یارسانییەکان و ئاینە کوردییەکانی دیی، ڕەوانی زیندەوەر، سەرچاوەکەی هەناسەی خوایە، کە ئەمەش ڕامانێکی زەردەشتییە. لەگاتاکاندا هاتووە. "کاتێک تۆ (ئەی ئێزدان) لەسەرەتای پەیدابوونی جیهاندا، ڕەوانی ئێمەت هێنایە بوون و لەمەنیی خۆتەوە هۆشت بەخشی بە ئێمە، ئەوکاتەی ڕەوانت بەفوو کردە لەشی ئێمەوە، ئەوکاتە پەیامی ئێزدانی و کرداری چاکت بەئێمە نواند، بۆ ئەوەی هەموو کەسێک ئازادانە ئاین وەربگرێ"

هەر لەم بنچینە میتۆلۆژیاییشەوەیە کە یارسانییەکان و ئاینە کوردییەکان، باوەڕیان بەمردن نییە، چۆنکە ڕەوان فووی خودێیە، دیارە مردنی بۆ نییە، بەڵکو مردن بریتیە لەگەڕانی ڕەوان لە لەشێکەوە بۆ لەشێکی دی و، بەمەش دەگوترێ "جلک گۆڕین" کە یارسانییەکان و ئالەوییەکان "دۆنادۆنا" و ئێزیدییەکان "کراس گهۆڕین"ی پێدەبێژن. پاش ئەوەی ڕەوان هەزاران جار گەڕا، ئەوجا لەئەنجامدا دەگەڕێتەوە نێو ڕەوانی ئێزدان. واتە: ڕەوان، وەک وزە (**energy**) وایە، نەدروستدەکرێ و نەلەنێودەچێ، بەڵکو لەشێوەێکەوە دەچێتە شێوەیەکی دی. کەئەمەش دەستوورێکی فیزیکیە. چۆنکە مەنی (مادە) بەپێی فیزیک، نەچێدەکرێ و نەلەنێو دەبرێ، بەلام لەبارێکەوە دەچێتە بارەکی دی. وزەش شێوەیەکە لەشێوەکانی مەنی. یارسانییەکان دەبێژن؛ ژیان و مردن وەک ئەوە وایە کە مراوییەک لەنێو ئاوێکدابێ، لەلایەکەوە سەری دەکات بەژێر ئاوەکەدا و، لەلایەکی دیکەوە سەری دێنێتە دەرەوە. واتە ئاوەکە قووتی دەدات. ئەمەشیان بەهەڵبەست ڕێکخستووە؛

مەردان مەترسن وەی سیاسەتە

مردنی مەردان جۆر قووتەی بەتە. (سەرنج: وشەی "بەت" (مراوی)، کە لەعەرەبیدا بووە بە (بط)، وشەیەکی کۆنی هیندۆئەورووپاییە. بەکوردی بە"ڕەحەتی" دەبێژن "بەتو" واتە: شلاییقووتدەر).

ئاینی ئیسلام، باوەڕی بەگەڕانی ڕەوان، کە بەعەرەبی "تناسخ الارواح" ی پێدەڵێن نییە. پاش مردنی مرۆڤ، "ڕەوان" چیبەسەردێ دیارنییە. موسڵمانە کۆنەکان، کاتیخۆی پرسیاری "ڕەوان" یان لەپەیامبەری خۆیان، محەمەد کردووە، قورئان وەرامی ئەمەی داوەتەوە و دەبێژێ "لەبارەی ڕەوانەوە پرسیارت لێدەکەن، بێژە، ئەوە ئیشی خوای منە، ئەوەی ئێوەش لەبارەی زانستەوە پێتانگەیشتووە کەمە" (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ ۖ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِـيلاً). سورەتی الاسراء، ئایەتی 85". لەگەڵ ئەوەشدا و بەبۆنەی لەدایکبوونی عیساوە لەمریەم، کە بەپێی ئێزداناسیی ئیسلام و دیان، مرێم هەر بەکچی و بێنوستن لەگەڵ پیاوێک، عیسای بووە، لەقورئاندا و لەسورەتی مرێمدا، ئایەتی 15-16 هاتووە کەخودێ ڕەوانی خۆی ناردووە بۆ مرێم. "وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَاناً شَرْقِيّاً. فَاتَّخَذَتْ مِن دُونِهِمْ حِجَاباً فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَراً سَوِيّاً. قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَن مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيّاً. قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَاماً زَكِيّاً. قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيّاً. قَالَ كَذَلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ ۖ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِّنَّا ۚ وَكَـانَ أَمْـراً مَّقْضِـيّاً. فَحَمَلَتْهُ فَانتَبَذَتْ بِهِ مَكَاناً قَصِيّاً...ألخ. (مرێمت، لەپەرتۆکەکەدا بێتەوەبیر، کاتێک خۆی لەبنەماڵەکەی

دوورخستەوە و، خۆیشاردەوە لێیان. ئەوەدەمە، ئێمە ڕەوانی خۆمان نارد بۆی، کە (ڕەوانی ئێمە) لەشێوەی مرۆڤێکی (نێرینە)ی تەواودا هاتە بەرچاوی... هتد).

3. ژیانی سەڵت و ڕەبەنایەتی:

لەئاینی کاتۆلیکە دیانەکاندا، قەشەکانیان (پیاو و ژنیان) نابێ ژنمێری بکەن و، دەبێ بە درێژایی ژیانیان بە ڕەبەنایەتی بمێننەوە. ئەم ڕەوشە لەوەوە هاتووە، کە ژنمێری لەم ڕامانەدا، تەنێ بەهۆیەک دادەنرێ بۆ وەچەخستنەوە، نەک بۆ خۆشی و ڕابواردن و سێکس. بۆئەوەی ئەم قەشانە منداڵیان نەبێ و، بیر لەمنداڵ و ماڵ نەکەنەوە و، هەر بیر لەخودێ بکەنەوە، ڕێی منداڵبوون و ماڵدروستکردن دەگیرێ لێیان. دیارە پاش چاکسازیی ئاینی دیانی لەلایەن (مارتین لۆتەر)ەوە و دروستبوونی ئاینزای پرۆتستانت، ئەو ڕەوشە لای ئێڤانگیلەکان نەماوە، بەڵام لای کاتۆلیکەکان هەرماوە. ئیسلام زۆر دژی ڕەبەنایەتییە. قورئان، ڕەبەنایەتی لای دیانەکان بە بدعە (داهێنان) دادەنێ. ئایەتی (27) لەسوورەتی "الحدید" (ئاسن)دا بەم جۆرەیە: "ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا ۖ فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ ۖ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ" (ئەوجا، بەدوای واندا، پەیامبەرەکانمان نارد و، عیسای کوڕی مریەممان بە دوودا هێنا و، ئینجیلمان داپێ و، بەزەیی و دروودمان خستە دڵی ئەوانەوە کە دوای کەوتن و، ئەوان ڕەبەنایەتییان داهێنا، کە ئێمە ئەوەمان نەختبووە ملیان، ئەوەنەبێ کەبۆ ڕازیکردنی دڵی خوا بێ، بەڵام ئەوان چاودێریی ئەوەیان وەک پێویست نەکرد. ئەوەدەمە پاداشماندا بە باوەڕداران و زۆربەی وانیش ڕەوشتخراپن).

کورد بەشێوەیەکی گشتی، زۆر دژ بە ڕەبەنایەتین و، زۆر زوو ژنمێری دەکەن. بەتایبەتی یارسانییەکان، ژنمێری لەسەریان فەرزە، کەدەگەنە تەمەنی گەیشتن. کوڕ و کچ دەبێ پێکەوە بچنە جەمخانە بۆ بەستنی پەیمانی ژنمێری. ئەوەدەمە، سەیید کلامی پیرمووسێ دەخوێنێتەوە بۆیان، کەهۆنراوەیەکە بەکوردی و، لەوەدا ئامۆژگاریی کوڕ و کچ دەکات کەڕێزی یەکبگرن و بەوەفابن بۆیەک و، بەکوڕەکە دەڵێ، بێجگە لەژنەکەت نابێ لەگەڵ هیچ ژنێکی دیکە بڕازێیت، ئەگەرنا، سوکوریسوا دەبیت و لەکۆمەڵی یارسانی دەردەچیت. ئەوجا پیرۆزبایی دەکات لێیان و دەبێژێ:

موبارەک بوونی ئەی زاوا و زایی
زایی و زەماوەن چەی فانی ڕایی

4. زمانی کوردی وەک زمانێکی ئاسمانی و پیرۆز:

زمانی کوردی، لەئاینی ئێزیدی و یارسانیدا، بەزمانێکی ئێزدانی و پیرۆز دادەنرێ. ڕۆژهەڵاتناسی بەنێوبانگی ئەڵمان کارل بروکلمان **Carl Brockelmann** لەوتارێکدا لەژمارە **55** گۆڤاری "کۆمەڵەی ڕۆژهەڵاتناسیی ئەڵمانیدا، لەژێر نێوی **Das Neujahrsfest der Yezidis** (جێژنی سەرساڵی ئێزدییەکان ل.**388-389**) لەبارەی جێژنی "سەرساڵ"ی ئێزدییەکانەوە بڵاویکردووەتەوە، کە بەریەکەمین چوارشەمەی مانگی نیسان دەکەوێ و، ئەم وتارەی لەچاوگە ئارامییە کۆنەکان وەرگرتووە، دەبێژێت: "ئێزدان لەو جێژنەدا دیتەلای ئێزدییەکان و بەزمانی کوردی قسەدەکات لەگەڵیان بۆ باسی دابەشکردنی کاروبار و دیاریکردنی بەختی ساڵی نوێ. پاش ئەوەی یەکێک لەئامادەبووان، بەئیجارە، هەموو زەوین و هەرچیەک لەسەریێتی، بۆ ماوەی ساڵێک وەردەگرێ، ئەوجا، بەهەرچوارلای خڕەی زەویدا دەڕوانێ، بۆ ئەوەی بزانێ مرۆڤ لەچییان کەمە، دوایی ڕوو لەخەڵکەکە دەکات و پێیان دەبێژێ: "خوا دڵی بە نوێژ و ڕۆژوو و سەرڕاوەشاندن خۆش نییە، وەک ئەوەی دیان و جوو موسڵمانان دەیکەن. خودێی پیرۆز و مەزن، پتر حەز لەکاروکرداری باش و خێرخوازی دەکات، وەک لەنوێژ و ڕۆژوو." لەئاینی یارسانی و ئالەویشدا، نوێژ و ڕۆژوو بە پلەی دووەم دێ، پێوەندیی لەنێوان مرۆڤ و چاکەکردن لەگەڵیان، بە پلەی یەکەم دێ. کە ئەمەش ڕێسایەکی زەردەشتییە. وادیارە، هێندەک لەسۆفیە عەرەبەکانیش وەک ئیبن عەرەبی (**1165-1240**) و حەسەنی بەسری (**642- 728** ك.) کەوتبوونە ژێر تەزووی ئەم ڕامانەوە. ئیبن عەرەبی دەیگوت: "مرۆڤ دەتوانێ لەباتی نوێژ و ڕۆژوو شتی دیکەبکات". شێخ جونێدی بەستامی و هەلاجیش هەرلەسەر ئەو ڕێیە بوون. شایانی باسە، کۆڵەکەکانی ئاینی ئیسلام پێنجە: نوێژ، ڕۆژوو، زەکات، حەج، جیهاد. کۆڵەکەکانی یارسان: پاکی، ڕاستی، خۆنەویستی، ڕدا (بەخشین) (لەڕائیتی ئاڤێستاییەوە هاتووە.) هەر بەپێی ڕامانی ئێزیدییەکان، کاتێک فریشتە جیبرائیل هات بۆلایان، بۆ ئەوەی لەبارەی ماوەی ڕۆژانی ڕۆژووگرتنەوە قسەبکات لەگەڵیان، بەزمانی کوردی پێیگوتن ماوەکەی **3** ڕۆژە. ڕەمەزانی موسڵمانیش لەوێ بوو. جا لەبەرئەوەی ڕەمەزان گوێی گرانە و، زمانی کوردیش باش تێناگات، **3** ڕۆژەکە بە **30** ڕۆژ تێگەیشت، هەرچەندە تاوسیمەلەک، بەپەنجە و بەژمارە، ویستی تێبیگەیەنێ کە **30** ڕۆژ نیە، **3** ڕۆژە، بەڵام ئەو هەر **30** ڕۆژی بۆ موسڵمانان نووسی. کە ڕۆژووش لەسەر یارسانییەکان دانرا، لەپێشەوە **3** شەو و **3** ڕۆژی لەسەریەک بوو، بەڵام یارسانییەکان کەوتنە بێزاری دەربڕین. خوا گۆڕی بۆیان. بەپێی ڕامانی یارسانییەکان، جبرائیل **"نهێنی نەگوتراوی ئێزدانی"** بەزمانی کوردی ڕاگەیاندووە پێیان. ئەو نهێنییەی کە پەیامبەری ئیسلام محەمەد(د.) ئاگاداربووە لێی، بەڵام بەیارسانییەکانی نەگوتووە (شانامەی حەقیقەت، ل. **202**، بەیتی **3841**) لێرەدا دەبێ ئەوە بخەینە بەرچاو، لەکاتێکدا کە پەرتۆکە پیرۆزەکانی کوردە موسڵمانەکان، تەنانەت نوێژ و نزاکانیشیان هەمووی بەزمانی عەرەبییە، پەرتۆکە پیرۆزەکانی ئێزیدییەکان، وەک جلوە و مسحەف ڕەش و قەولەکانیان، هەمووی بە کوردییە. هەروەها هەموو پەرتۆکە پیرۆزەکانی یارسانییەکان، وەک دەفتەری پردیوەری و سەرئەنجام و دەورەی باڵوولی زانا و دەورەی هەموو چاکەکانی دیکەیان و پێشبینیەکانیی

یەڵبەگی جاف و گشت بەڵگەنامەکانی یارسانییەکان، بەزمانی کوردی و بەشێوەزاری گۆرانی و سۆرانی و لۆڕییە و، لە هەزار و دووسەت ساڵ لەمەوبەرەوە دەستپێدەکات. بۆوێنە: باوە تایەری هەمەدانی، کە یەکێک بووە لەیاران، بە کوردیی هەڵبەستی نووسیوە. خانای قوبادی (1083- 1168 ك.) شانازیی بە زمانی کوردییەوە کردووە و، لەفارسی بەشیرینتری داناوە؛

راستەن، مەواچان: فارسی شەکرەن
کوردی، جە فارسی، بەس شیرینترەن
بەلەفزی کوردی، کوردستان تەمام
پێش بوان مەحزوز، باقی السلام

زمانی کوردی، زمانی جەمخانەکانی یارسان و ئالەوییەکان و جڤینەکانی ئێزدییەکانە، دیارە ئالەوییەکان، بەشێوەزاری کرمانجکی (دملی) قسەدەکەن، کەشێوە زارێکە نێزیکە لەشێوەزاری گۆرانی. دەبێ ئەوەش بێژین کە یارسانییەکان، شانازییان بە کوردبوونی خۆیانەوە کردووە. شاوەیسی قولی کە لە810 ی کۆچیدا لەدایکبووە، لەهەڵبەستێکدا دەبێژێ:

ئەسڵ من جەکورد، ئەسڵ من جەکورد
بابۆم کوردەنان، ئەسل من جەکورد
من ئەو شێرەنان، چەنی دەستەی گورد
سیلسیلەی سوپای، زوحاک کردم هورد

شایانی باسە، کە پەیامبەری بەهائییەکان، بەهائوللا (1817-1892) پاش ئەوەی مەلا موسڵمانەکانی ئێران و بەغدا تەنگیان پێهەڵچنی و روویکردە کوردستان و لەسلێمانی دووساڵ (1854-1855) لەمزگەوتی مەولانا خالید، بەنێوی خواستەمەنیی دەروێش محەمەدەوە، بوو بە مامۆستای زانستگەی ئەو مزگەوتە، دەبێژێ: "زمانی کوردی. زمانی ئادەم بووە" **E.G. Brown: material for the study of the Bahai Religon, Cambridge 1961.** کەدیارە ئادەم، یەکەمین مرۆڤە کە خودێ ئافراندویەتی، ئادەم لەرێی دۆنادۆن (گەڕانی رەوان)ەوە، لەشێوەی چاکانی یارسانییەکاندا دەرکەوتووە. یارسانییەکانیش باوەڕیان وایە، ئەم رامانەی وان، لەسەردەمی ئەفراندنی جیهان و گەردوون و ئادەم و حەواوە بووە.

5. پاکژیو شوێنی تایبەتی باوەردارانی ئاینە کوردییەکان:

قورئانی موسڵمانان، کۆمەڵگەی موسڵمان (واتە: ئۆمەتی محەمەد(د) بەباشترین ئۆمەتی نێو مرۆڤایەتی دەداتە قەڵەم و دەبێژێ: "كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ... الخ" (سورەتی آل عمران ئایەتی

110) "ئێوە باشترین ئۆمەتن..." کە لێرەدا دەبێ بزانین وشەی "أمة"، لەزاری عەرەبیی سەردەمی کۆندا، بەمانای کۆمەڵگەی ئاینی بەکارهێنراوە، بەڵام ئێستە عەرەبەکان بۆ نەتەوە "بەکاری دەهێنن " کە ئەوەشم لەسەمیناری" بیری نەتەوەییی کوردی، نەبیری قەومیەتی رۆژهەڵاتی و نەبیری ناسیۆنالیزمی رۆژاواییە (چاپی سوێد 1984 ، چاپی لەندەن 2002) رۆنکردووەتەوە. ئاینە کوردییەکانیش، جۆرە پیرۆزی و هەڵبژاردەییەک دەخەنە پاڵ خۆیان. بۆ وێنە: ئێزیدییەکان پێیانوایە کە ئەوان لەئەنجامی جووتبونی ئادەم لەگەڵ حەوای ژنی لەدایکنەبوون، بەڵکو، کاتێک ئێزیدی پەیدابوون، کە ئادەم هێشتا دووڕەگ **androgynous** بووە، واتە: نێریش و مێش بووە، ئەودەمە هێشتا حەوا دروست نەبوو بوو. لەبەرئەوە ئێزیدی لەزگی دایکیدا وەک ئێزیدی دروستدەبێ و، وەرگرتنی باوەری ئێزیدێتی لەلایەن کەسێکەوە کەوەک ئێزیدی لەدایکنەبوبێ، نایکاتە ئێزیدی. هەرلەبەر ئەوەشە، ئێزیدییەکان هەوڵنادەن کەس بەزۆر، یان بەئارەزوو بۆ نێو ئاینەکەی خۆیان رابکێشن. ئێزیدیش ناتوانێت ئاینی خۆی بگۆرێت، چۆنکە بەوشێوەیە ئافرێندراوە. یارسانییەکانیش دەبێژن کە "کاکە" وەک یەکەمین بووە، لەلایەن خودێوە ئافرێندراوە و، لەبن باخەڵی خودێ خۆیەوە هاتووەتە دەرێ. کەدەبێ وشەی کاکەیی پێوەندییەکی بەم رامانە میتۆلۆژیاییەوە هەبێ، نەک بەبیرۆکەی "أخية"/ "فتوة" وەک عەباس عەززاوی، لەپەرتۆکەکەیدا "الكاكائيه فی التأريخ، کە لە1949دا لەبەغدا چاپکراوە، باسیکردووە و، گەڕەکی "ئاخرحسێن"ی لەکەرکووک بردووەتەوە سەر "أخي حسين". گەڕەکی "أخی حسين" بەعەرەبی "برام حسێن" دەگرێتەوە. شتێکی سەرسوڕمانە، کورد بچن گەڕەکێکی خۆیان، بەزمانی عەرەبی نێوبنێن "گەڕەکی برام حسێن". ئەمە بێجگە لەوەی کەهێندێک کورد بەو گەڕەکەیان دەگوت "ئاخڕ، یان، ئاخوڕحسێن" بەبیروورای مـن "ئاخر" لە "ئاگر"ەوە هاتووە. ئاخر حسێن "ئاگری سێن"ە، کە"سێن"، وەک "سان"، لە **Saêne** ی ئاڤێستاوە هاتووە، بەمانای پیرۆز و مەزن. بەکورتی: مەبەست لەئاگری سێن "رۆناکی خودێ"یە. ئەوەتا زاری ترکی، وشەی "ئاگر"ی کوردیی کردووە بە "ئاغر" (سەرنجی وشەی "ئاغری داغ" چیای ئاگری) بدە.

6. ئێزدان خۆی لەمرۆڤ ناشارێتەوە:

بەپێی رامانی ئاینە سامییەکان، خودێ خۆی پێشانی مرۆڤ نادات، مەگەر زۆر بەدەگمەن و بەپەرجۆ (معجزات) وەک بینینی خودێ لەلایەن عیسای کوڕی مریەم و محەمەد (د) پەیامبەری موسڵمانان، لەکاتی فڕینیاندا بۆ ئاسمان، کە بە"معراج" نێو دەبرێ، وەک لەمەوبەر گوتم، رەنگە وشەی "معراج" پێوەندیی بە"میترا"، واتە خوای خۆرەوە هەبێ، کە لەئاسماندایە. بەپێچەوانەی ئەمەوە، لایەنگرانی ئاینی یارسانی، وەک لایەنگرانی ئاینە کوردییەکانی دی، باوەڕیان وایە کە خودێ خۆی لەمرۆڤ دانەبڕیوە، بەڵکو پێوەندیی بەمرۆڤەوە دەکات. وەک لەمەوبەر باسمانکرد، رەوانی مرۆڤ، بەپێی رامانی ئەم ئاینە، بەشێکە لەرەوانی خودێ، یان وەک یارسانییەکان دەبێژن "رەوانی مرۆڤ فووی هەناسەی ئێزدانییە". لەبەرئەوە خودێ، هەتاهەتا خۆی لەمرۆڤ ناشارێتەوە، کە بەشێکن لەخۆی، بەڵکو خۆی پێشاندەدا لەرێی گەڕانی رەوانەوە (دۆنادۆن / کراسگۆڕین).

بەخۆپیشاندانی ئێزدانی دەگوترێ "دیاردەی ئێزدانی" کە بەزمانی ئینگلیزی **Manifestation** ە و، فارسەکان کردوویانە بە "مظهریت"، کەئەمەش لەوشەی "مظهر"ی عەرەبییەوە وەرگیراوە، واتە "شێوەی دەرکەوتن"، یان "وێنەی هاتنەڕوو"، کە وشەی "بوونە تەن" یان "بوونە لەش" (تجسم) یش بۆئەمە بەکاردەبرێن. ڕەوانی ئێزدانی، بەپێی ڕامانی ئێزیدییەکان، لەسەرەتای سەرەتادا، واتە پێش بوون (ئەزەل) کاتێک کەئەم گەردوونە نەبووە، خوا لەشێوەی مەلێکدا بووە، کەنێوی "ئەنقەر" بووە و لەلای یارسانییەکان لەشێوەی بازێکدا بووە. کە وشەی "شابازی قەلەندەر" لەمەوە وەرگیراوە. خودێ لەنهێنیی پیرۆزی خۆی، "دوڕرێکی سپی"، وەک یەکەمین بووە، ئەفراندووە، کە دوڕرەکەی تەقاندووە، زەریایەک دەرچووە لێی. پاشان زەوی و ئاسمانەکان دروستبوون و، لەپارچە و پلۆچی دوڕرەکەش، مانگ و خۆر و ئەستێرەکان هاتوونەتە بوون. بەپێی ڕامانی یارسانی، بوونی ئێزدانی، هەرلەپێش بوونەوە، لەنێو ئەو دوڕرەدا بووە. بەپێی لێکۆڵینەوەکانی کوردەلۆژی ئۆکرانیایی کۆچکردوو مارگرێت ڕۆدێنکۆ "دوڕری سپی" لەمیتۆلۆژیای کوردا —ئەفسانە ئایینییەکان و چیرۆکە دەمییەکان- ئەوشوێنەیە کە گیانی مرۆڤە باشەکان لەکاتی مەترسیدا، خۆیان لەنێویدا دەپارێزن ((کوردیسکی ناردۆنی سکازکی = چیرۆکە گەلێرەکانی کورد) مۆسکۆ **1970**. ئەم بەرهەمە کراوە بە فارسیش و بە کوردیش ل. **194-195**). پیر ئەحمەدی کەرکووکی، کە لەسەتەی شەشەمی کۆچیدا ژیاوە و، گۆڕەکەی لەگەڕەکی موسەللای کەرکووکە گوتوویەتی:

ئەز ئەحمەدی زێڕین بەرم
ئەز ئەو دوڕڕەی ناو گەوهەرم
ئەرزوسەمایە لەنگەرم
لەڕۆژ حساو، ئەز لەدەرم

هەربەپێی ڕامانی یارسانییەکان، تەخت (عەرش)ی ئێزدانی، لەشێوەی دوڕرێکدا بووە، کاتێک کە ڕەوانی ئێزدانی بۆ یەکەمینجار لەشێوەی "خاوەندکار" دا خۆی دەرخستووە (ش.ح.ل. **50** بەیتی **893** – ل. **53** بەیتی **945-946**. یەکەمین بووەش، کە خاوەنکار لەباخەڵی خۆی دەریهێناوە، پیربنامێن بووە کە پیربنامێن، پیرخدری شاهۆیە و، خاوەنکار پەیمانێکی بەستووە لەگەڵی و، بەوپێیە ڕاستیی پێشانداوە و، هەردوو جیهانی بەدیاری پێداوە.

لێرەدا دەبێ ئەوە بڵێین کە ئەم دیاردەی ئێزدانییەی ئاینە کوردییەکان، دەبێتە هۆی ئەوەی شێوە و قاڵب بۆ خودێ پەیدا بکرێ کە ئەمە دژی ئەو ئایەتەیە کە لەقورئاندا هاتووە و دەبێژێ "خودێ لەهیچ شتێک ناچێ و، بیستەر و بینایە" (... لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ۖ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ) سوورەتی الشورى ئایەتی (**11**). بەڵام هەر لەقورئاندا حەوت ئایەت هەنە کە باس لەدەست (**10/48**، **64/5**، **1/49**) یان چاو (**14/54**، **48/52**، **31/20**)ی خودێ دەکەن. هەر لەقورئاندا حەوتجار باسی تەختی خوا (عەرش) کراوە کە خوا لەسەر ئەوتەختەیە. (**2/13**، **3/10**، **54/7**، **5/20**، **59/25**، **4/32**، **4/57**). ئەمەش لەسەردەمی کۆنی مێژووی ئیسلامدا، گیروگرۆی زۆری بۆ قسەکەرەکان

(متكلمون)ی ئیسلام دروستکرد، بەتایبەتی لەسەرەتای چوارەمی کۆچیدا، کەبوو بەهەرا لەنێوانی لایەنگرانی (تشبیه) لێچواندن و دژبەرەکانیاندا. موعتەزیلەکان دەیانگوت، بوونی ئێزدانی بەهیچ جۆرێک ناچێتە قاڵبی مرۆڤەوە و، تایبەتکاری مرۆڤی نییە و، دەیانگوت "قورئان لەئاسمانەوە نەهاتووەتە خوارێ، بەڵکو دەستکرد (مخلوق)ە. باوەڕیشیان بەبوونی ماک (مادە) و رەوان (روح)ی جیالەیەک نەبوو"، دەیانگوت "رەوان، توێژێکی نازکی ماکە". حەنبلییەکان کە لارییان لەبوونی وێچوون نەبوو، هەروەها زاهیرییەکان، ئامۆژگاریی لایەنگرەکانی خۆیانیان دەکرد، لەکاتی قورئان خوێندنەوەدا کە دەگەنە ئەو ئایەتانە، داوای لێکدانەوەیان نەکەن، بەڵکو بە"لاکیف" (واتە: نەک چۆن، مەڵێ چۆن!) هەڵسوکەوت بکەن.

دەبێ ئەوە بزانین کە خودێ لەئاینی ئیسلامدا تەخت (عرش)ێکی هەیە، بەلاَم لەهەموو جێیەکیش هەیە (واتە: بێجێ/ لامکان)ە. لەئاینی زەردەشتیشدا هەروایە، ئاهورامەزدا لەهەموو جێیەکە و لەشوێنێکیش تەختێکی هەیە کە بە(گرونەمەن) نێودەبرێ. لێرەدا دەبێ ئەوە بخەینە بەرچاو، کە ئێزدان لەمیتۆلۆژیای کورددا، بەپێچەوانەی رامانی بتپەرستەکانەوە، کە بتەکانیان قاڵب و شوێنێکی هەمیشەییان هەبوو، ئاهورامەزدا شوێن و قاڵبی هەمیشەیی نییە. هەرچەندە، رەوانی ئێزدانی دەچێتە قاڵبێکی ماکییەوە، بەلاَم هەتاسەر و هەتاهەتا لەم قاڵبەدا نامێنێتەوە و، لەیەک شوێندا ناگیرسێتەوە. بەڵکو قاڵب و شوێنی دێنە گۆڕان. ئێزیدییەکان، بەو قاڵب گۆڕینەوەیە دەبێژن "کراس گهۆرین". یارسانییەکان و ئالەوییەکان دەبێژن (دۆنادۆنا). یارسانییەکان، رەوانی ئێزدان، وەک تیشکی خۆر و ئاو دەبینن. تیشکی خۆر و ئاو دەتوانن بچنە نێو هەموو دەفرێک و هەموو شووشەیەکەوە و رەنگی ئەو دەفر وشووشەیە بگرن کە تێیدەچن، بەلاَم ئەمە هەر ئەوکاتەیە کە لەنێو ئەو دەفر و شوشەیەدان. لەگەڵ ئەوەشدا، ئێزدان و خۆر یەکشت نین، بەڵکو ئێزدان خودێی خۆرە، وەک میترایستەکان دەبێژن. لەبەرئەوە، کورد خۆر پەرست نەبوون، بەڵکو خوای خۆریان پەرستووە، کە خوای رۆناکیە و، رێزی رۆناکییان گرتووە کە بۆ یەکەمینجار پێش دۆزینەوەی ئاگری دەستکرد، ئەو رۆناکییەیان لەخۆر و بروسکەدا بینیوە. ئەوجا پاش ئەوەی ئاگر دۆزراوەتەوە و، ئاگریش وەک خۆر و بروسک (هەورەتریشکە) رۆناکبووە، ئاگریشیان بەشتێکی پیرۆز زانیوە.

کورت و کرمانجی: رامانی ئێزدانی، بەپێی رامانی ئێزیدییەکان، کە خودێ بە (ئێزی) نێودەبەن، لەشێوەیەکەوە دەچێتە شێوەیەکی دی و، هەردەمەش بەنێوێکی دیکەوە، بەلاَم خۆی هەر خوای مەزنە. خدر سلێمان و خەلیل جندی کە هەردووکیان دوو پیری ئێزیدین. لەپەرتۆکەکەیاندا کە بەنێوی "ئێزدیاتی لبەر رۆشناییا هندەک تێکستێد ئاینی ئێزدیان" کە لەبەغدا لەساڵی **1979** دا چاپیانکردووە لەلاپەڕە (**18**)دا ئەم هەڵبەستە ئاینییەی خوارەوەیان تۆمار کردووە:

سوڵتان (ئێزی) بخۆ پادشایە
هەزاروئێک ناڤ ل خۆنایە

ئەمەش هەر بەڵگەیەکی دیکەیە کە ئێزیدییەکان خوا پەرستن، نەک شەیتانپەرستن.

7. ئاینە کوردییەکان دژ بەزۆردارین:

لەبەر ئەوەی ئاینە کوردییەکان باوەڕیان بە دوو هێز هەیە، هێزی باشە و هێزی خراپە، واتە: ئاهورامەزدا و ئەهریمەن، دیارە پێیانوایە کە ئاهورامەزدا کاری خراپی لێناوەشێتەوە، وەک زۆرداری و بندەستکردنی خەڵک و برسیکردن و ئازاردان، لەبەرئەوە، ئاینەکەیان داوایان لێدەکات کەبچن بەگژ ئەم خراپەکارییانەدا کە بەکردەوەی ئەهریمەنی دەزانن و، ئەمەش مانای بەرخۆدانی جەماوەری و گەلێرە، لەدژی زۆرداری و بێدادی. بەپێی ئاینی مەزدایزم، ڕۆژێک دێ، لەبنەماڵەی زەردەشت، خێرخوازێک بەنێوی سائۆشیانت پەیدادەبێ، کە سەرکردەیی بەرخۆدانێکی گەلێر دەکات دژی زۆرداری و، هەر لەمەشەوە بیری رزگارکەر و کاوەی ئاسنگەر و پاپەکی خوڕەمدین و مەزدەک (مژدەک) و ئەو سەرکردە کوردە دلێرانە هاتوونەتەوە پێشەوە، کە خەڵک لەدەوریان کۆبووەتەوە و بەربەرەکانی زۆردارانی کردوە. ئەم ئاینە کوردییانە، باوەڕیان بەوەنیە کە ژێردەستەیی و هەژاری و سەرشۆڕی، لەرۆژی پێشبوون (ئەزەل)ەوە، لەچارەیان نووسراوە، لەبەرئەوە هەوڵی گۆڕانی دەدەن. ئەو شۆرشانەی کەتا ئێستا لەکوردستاندا روویانداوە، نموونەن بۆ ئەو باوەڕەی کە مرۆڤ دەبێ دژ بەخراپەکاری و نالەباری و بێدادی، بێدەنگ نەبێ و، مرۆڤ دەتوانێ بیانگۆڕێ؛ بەکاری هەرەوەزی و بەهاوکاریکردن لەگەڵ مرۆڤی باش و پاک. هەرەوەزی، هەتا ئەورۆش، شێوەیەکی باوی کاروپیشەی جۆتیارانی کوردە.

8. سکپڕبوونی کچ، بێ بوونی پێوەندیی سێکسی لەگەڵ پیاو:

سکپڕبوونی کچ، بێبوونی پێوەندیی سێکسی لەگەڵ پیاو، رامانێکی یەکجار کۆنە و لەلای هندییەکۆنەکان و خەڵکی مێزۆپۆتامیا بووە. بەپێی ئەم رامانە، هێندەک لەمرۆڤە پیرۆزەکان و چاکەکان و نێودارەکان، لەدایکبوون، بەبێ ئەنجامدانی کارێکی سێکسی لەگەڵ دایکیان. بوودا، کە لەمەوبەر باسمانکرد، یەکێک بووە لەوانەی کە لایەنگرەکانی پێیانوایە بەم شێوەیە لەدایکبووە. دوورنییە، ئەم رامانە کاریکردبێتە سەر رامانی دیانەکان کە عیسای پەیامبەر، بەکوڕی خودێ دەدەنە قەڵەم و، دەبێژن "مریەمی دایکی کچ بووە." ئاینی ئیسلامیش لەم رووەوە، باوەڕی وایە کە مریەم بە کچێنی عیسای بووە، ئەگەرچی عیسا بەکوڕی خودێ نازانێ، بەڵام بە روح ألله (روانی خودێ)ی دەزانێ. وەک لەمەوبەر گوتمان، بەپێی رامانی یارسانییەکان، رەوان لەگەڕاندایە لەتەنێکەوە بۆ تەنێکی دی و، هەربەباوەڕی یارسانییەکان، رەوانی ئێزدانی لەسەتەی دەیەمی زایندا، لەکوردستان، لەشێوەی شاخۆشێن (یان: باوەخۆشێن)دا دیاردەی داوە. شاخۆشێن/باوەخۆشێن، لەکچێکی زۆرجوان لەدایکبووە، نێوی گەلاڵە بووە کە نێوەکەی لەرێی زمانی فارسی و عەرەبییەوە کراوە بە "جەلالە" (ش.ح.ل. **274-**

276 / ب. 5283-5280 ، 5305-5302.) ئـەم کچـە رۆژێکیـان لەبـەر هـەتاو بەسەرپشـتدا خـۆی پاڵخسـتووە و، خـەوی لێکـەوتووە. لـەکاتی نوسـتندا تیشـکی خـۆر (کـە خـۆر زۆر پیـرۆزە لای یارسانییەکان) چووەتە دەمیـەوە و لـەوەوە زگـی پڕبـووە، زۆر ترسـاوە لـەوەی کەسـوکاری بیکـوژن. خودێ یارێکی خۆی، لەتەنی کاکەردای لوڕستانیدا (کە لەگەڵ فریشتە "جبرائیل"دا یەکرەوانن)، (سـەرنجی وشەی کاکەیی بدرێ) ناردووە بۆ لای و پێیڕاگەیاندووە "مەترسە، زگەکەی تۆ دیاردەیـەکی ئێزدانییـە". کاکـەردا گەڵاڵـەی بەسـواری گـا بـردووە بـۆ مـاڵی خۆیـان و پاراسـتوویەتی، تـا باوەخۆشـێن لـەدایکبووە، (ش.ح.ل. 287، ب.5551.) گەڵاڵـە، لای یارسـانییەکان، لەگـەڵ مرێمـی دایکـی عیسـا و فاتیمـەی کچی پەیامبـەری موسـڵمانان محەمـەد، بەیـەک رەوان تەماشا دەکـرێن (ش.ح.ص. 290، ب. 5611.) گەڵاڵـە دیـاردەی فریشـتە دایـە رێزوارە (ل. 287، ب. 5551) بـەپێی رامـانی یارسـانییەکان، شاخۆشـێن، هەروەک عیسا پەیامبەر، پەرجۆی نیشانی خەڵکداوە. مـردووی زینـدووکردووەتـەوە (ش.ح.ل. 301، ب. 5832-5830) سـێوێکی کـردووە بـەدوو لەتـەوە و هـەر لەتـەی داوە بـە پیـرەژن و پیرەمێردێـک و لـەوەوە منداڵیانبووە (ش.ح.ل.301/ب، 5840-5834). هەروەها سوڵتان سەهاک لەساڵی 1216/1215 ز. دا وەک دیاردەیـەکی ئێزدانـی، لـەکچێکی جـاف کـەنێوی دایـراک بـووە، بـەبێ پێوەنـدیی لەگـەڵ پیـاو، لـەدایکبووە و، بـەپێی رامـانی یارسانییەکان، وەک خۆر درەوشاوەتەوە. دانـانی شـێخ عیسـێی بـەرزنجی، کوڕی باوەعـەلی هەمـەدانی، بەباوکی سـوڵتان سـەهاک، وەک دانـانی خودێیـە بەباوکی عیسـا لـەلایان دیانەکانەوە، واتە باوکی رەوانی بووە، نەک باوکی تەنی. هەربەپێی ئەم رامانە، سوڵتان سـەهاک 300 ساڵ لەسـەر زەوی ماوەتـەوە و، ئـەوجا لەسـەر چیـای شـنروێ ئـاوابووە. بێجگـە لەمانـەش، باوەیادگـاریش، هـەر لـەکچێک لـەدایکبووە بەوشـێوەیە، کچەکـە بـەخواردنی دەنکـە هـەنارێک زگـی پڕبـووە. لێـرەدا بەپێویستی دەزانم سەرنجی گوێگران بۆئەوە رابکێشم کە زۆربەی هەرە زۆری چاکەکان و یارانی خودێ، لای یارسـانییەکان، نـازنێوی "بـاوە"یـەن پێوەیـە وەک باوەتـاهیر، باوەبالوولی زانـا، باوەیادگـار، باوەنـاووس، باوەمەنسوور، کەفەرمانی داوە بەدیوارێـک بجوڵێ، دیوارەکە دەستبەجێ جووڵاوە. باوەگڕگڕ کە کـراوە بـە (بـاوە گوڕگـوڕ) و ژنـان دەچـن بـۆ سـەری بـۆ ئـەوەی کوڕیـان پێببەخشـێ. بێجگـە لەیارسـانییەکان، ئێزیدیەکانیش گـەلێک نێوی پیرۆزیان بە"با" دەستپێدەکات، وەک جێژنی باتسمی **Batismi** و بائیـدرە **Baidre**، هـەروەها نێـوی ئـاینێکی کـوردیی سنکرێتیسـتی "باجـەوان"ە، کـە باوەڕدارەکـانی لەدەوروبـەری موسڵ دەژین و مامۆستا جەمیل رۆژبەیانی دەفەرمووێ، ئەوانە لەبنەڕەتەوە کاکەیی کەرکووک بوون و چوونەتـە ئـەوێ. (رەنگـە وشـەی "بـاجوان" لـە "بـاگ-وان"ەوە هـاتبێ، واتـە "خـوا-وەنـد")، ئـەوەش دەبـێ بخەینـەوە بـەرچاو کـەنێوی گـەلێک شـوێنی کوردسـتان بـە "با" دەستپێدەکات وەک باقووبـە، بامـەڕنی، بادینان، باسەڕا. "با" وشەیەکی کۆنی کوردییە بۆ خودێ، "با" بەئاڤێستایی منای خودێیە. وشەی بابل، کە سامییەکان بە (باب-ئیلو **Bab-ilo**) واتـە "دەرگـەی خـودێ" لێکـی دەدەنـەوە، راست نییـە، بـەڵکو لـە **Ba-wir** ی ئاڤێستاییەوە هاتووە. "با" خودێیە و "ور" (جێ/شوێن)ە، کەهەتا ئەوڕۆش "وار/هەوار" لەزمانی کوردیدا، مانای جێ/شوێن/ نیشتمانە. لێرەدا دەبێ بێژم کە وشەی ئەربیل/هەولێر لە ئار-بێل، ئاگر-وێڵ،

ئاگر-وێرەوە هاتووە کە "وێر" وێنەیەکی دیکەی وار (شوێن)ە، ئەردەبیل لە ئار-دەڤیل، ئاگر-دەڤیر (دەڤێر/دەڤەر) شوێنی ئاگر. "دەوار" و "دەڤەر"یش، هەر یەک بنەچەیان هەیە.

9. گەڕانی ڕەوان، وەک چارەسەر بۆ کێشەی بەهەشت و دۆزەخ و شەیتان:

لەئاینی یارسانی و ئاینە کوردییەکانی دیکەدا، بەهەشت و دۆزەخ بەوشێوەیە نییە، کە لەئاینە سامییەکاندا هەیە. کە بەپێی ئەم ئاینە سامییانە، شوێنێکی تایبەتی یەکجار خۆش هەیە، کەهەموو جۆرە مێوە و خواردنێکی خۆش و مەی و کچی دەستبەرنەکەوتووی لێیە، بۆ ئەوانەی گوێڕایەڵی فەرمانی خودێن و، دۆزەخیش هەیە کەشوێنێکە ئاگری نێڵەنێڵی تێدایە و خواردنی زۆر زۆر ناخۆش و قورس دەدرێ بەو کافرانەی تێیدان، کە بەزنجیر دەبەسترێنەوە و هەتاهەتا لەوێدا دەمێننەوە. لەقورئانی موسڵماناندا هاتووە: "إِنَّ لَدَيْنَا أَنكَالاً وَجَحِيماً ، وَطَعَاماً ذَا غُصَّةٍ وَعَذَاباً أَلِيماً " (لای ئێمە سزای بێوێنە و ئاگری دۆژەخ هەیە، خۆراکی لەگەروودا گیربوو و، ئەشکەنجەی پڕئازار هەیە)،(12-13 المزمل).
هەروەها قورئان لەبارەی بەهەشتەوە دەبێژێ: "ڕۆبار بەژێریدا دەگەڕێ و خواردن و سێبەری لێ نابڕێ" "مَّثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ ۖ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ ۖ أُكُلُهَا دَآئِمٌ وِظِلُّهَا ۚ تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوا ۖ وَّعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ " (سوورەتی الرعد، ئایەتی 35). "إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤاً ۖ وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ " (ئەو کەسانەی باوەڕیان هێناوە و کاری باشیان کردووە، خوا دەیانخاتە ئەو باخانەوە کە ڕۆبار بەژێریاندا دەڕۆن. لەوێ بەبازنی زێرین و مرواری دەرازێندرێنەوە، جلەکانیشیان لەئاوریشم دەبێ)،(سوورەتی الحج ئایەتی 23).
لێرەدا پێویستە بڵێین کە وشەی "جنة" (جنەت) بۆ بەهەشت و "جهنم" بۆ (دۆزەخ) هەردوو وشەکە کوردیی کۆنن و لە ئاڤێستادا هەن، بەڵام بەهەشت و دۆزەخ، لای زەردەشتییەکان، -وەک لەلای یارسانییەکان و ئاینە کوردییەکانی دیکە- شوێنێکی تایبەتی و هەتاهەتایی نییە، بەڵکو ئەوەیە ڕەوانی مرۆڤێکی باش، پاشمردنی دەچێتە تەنی مرۆڤێکی دیکەوە کە کاتێک لەزگی دایکیدا چێدەبێ. لێرەدا شەیتان بوونی نییە. بەڵکو مرۆڤی خراپ و شەڕلەتان، بەشەیتان دەدرێنە قەڵەم. قسەیەکی نەستەقی کوردی هەیە کە دەبێژێ "هەرکەسە شەیتانی خۆیەتی". ئەمەش ڕامانەکەی مانییە کە دەبێژێ هەموو مرۆڤێک بریتیە لەڕەوان (کە سووک و پاکە) و لەش/تەن (کەقورس و پیسە) و پاش مردن ڕەوانە پاکەکە جیادەبێتەوە لەمرۆڤ و دەمێنێ، بەڵام لەشەکە دەگەنێ و بەزەویدا دەچێ. باوەڕی یارسانییەکانیش هەروایە. هەر لەبەرئەوەشە ئەم ئاینە کوردییانە باوەڕیان بەبوونی شەیتان نییە و تۆمەت خستنەپاڵ ئێزیدییەکان کە شەیتانپەرستن، بەڕاستی تاوانێکی یەکجار گەورەیە. بەتایبەتی چۆنکە لەبەر ئەو بوختانە، چەندجار کۆمەڵکوژی لەئێزیدییەکان کراوە. حاجی نیعمەتولای موکری، کەیەکێکە لەسەرگەورەکانی یارسانییەکان، لە "شانامەی حقیقت"دا، سەت ساڵێک لەمەوبەر ئەم ڕاستییەی خستووەتە بەرچاو، کاتێک گوتوویەتی "کوردە گۆڕانەکان تووشی سەرلێتێکچون بوون کە فریشتە شا-تەنیان لەگەڵ شەیتان کردووە بەیەک (ش.ح.ل. 120-121) هەردوو نێوەکە وەک ئاسمان و زەوی دوورن لەیەک.

ئەزژی هەرلەکۆنەوە، ئەمە دەرکەوتبوو بۆم کە ئێزیدییەکان بەناڕەوا بە شەیتانپەرستان دەدرێنە قەڵەم و لەو بارەیەوە لەزانستگەی برێمن لە 1990/5/8 دا بەبانگێشتی بەشی رۆژهەڵاتناسی، سەمینارێکم بەزمانی ئەڵمانی لەژێر نێوی "ئێزیدییەکان شەیتانپەرست نین" پێشکێشکرد. بەپێی رامانی یارسانییەکان، شەیتان بریتیە لەخۆپەرستیی نزم، کە پێچەوانەی خۆشەویستییە، یارسانییەکان دەبێژن: بنەڕەتی سەرچاوەی خۆشەویستی؛ خودێیە. یارسانییەکان کە نێوی شەیتانی موسڵمانان ببەن، دەبێژن ئیبلیس کە لەوشەی دیابۆلۆس، **Siåβoλos** ی یۆنانییەوە هاتووە. بەپێی "شاهنامەی حەقیقەت" شوێنی خۆشەویستی وا لەسەر تەختی رۆناکی (ش.ح.ل. **294** ب. **1782**) بەهەشتیش لای وان، مانای خۆشەویستییە. هەرلەبەر ئەوەشە یارسانییەکان، سوڵتان سەهاک بە "خوای خۆشەویستی/ ئەڤین" نێودەبەن (ش.ح.ل. **95**، ب.**1799**).

10. ژن وەک بووەیەکی ئەفسانەیی:

وەک لەمەوبەر گوتمان، خودێی یارسانییەکان، سوڵتان سەهاک، لەفریشتەیەکی مێینە لەدایکبووە کە لەشێوەی کچەجاف "دایراک" دا دیاردەی داوە. هەر بەپێی رامانی یارسانییەکان لەهەموو دیاردەیەکی ئێزدانیشدا، فریشتەیەکی مێینە، وەک یارێک لەیارانی ئێزدان دەردەکەوێ. دەبێ ئەوەش بزانین کەنەک هەر یارسانییەکان بەتەنێ، باوەڕیان بەفریشتەی مێینە هەیە، بەڵکو کورد هەموو باوەڕیان بەبوونی فریشتەی مێ و جنۆکەی مێیش هەیە. لەجنۆکە مێیەکان، پیری کووزە کە ژن دەفڕێنێ و پیری مێرخۆر کە خەڵک دەخوا. لەئەفسانە کوردییەکانیشدا باسی گەلێک پاڵەوانی ژن هەیە کە توانیویانە لەشەڕە شیر و زۆراندا پاڵەوانی پیاو بدەن بەزەویدا. بۆوێنە "ئارەبی زەنگی". هێندێ بەڵگەش بەدەستەوە هەن، چ لەچیرۆکە ئەفسانەییەکان (وەک چیرۆکی کارۆ سلێڤی) و چ لەنێوی گەلێ ژنان و پیاواندا، کە نێوی دایکیان هەڵدەگرن، نەک نێوی باوکیان، ئەگەر ئەو کوڕانە ئازا و هەڵکەوتوبوون، یان ئەو کچانە زۆر جوان و شۆخوشەنگ بوون، کەدوورنییە ئەمەش پاشماوەی سەردەمێک بی، کاتێک کۆمەڵگەی کورد دایکفەرمانی بووبێ، یان ژنفەرمانی بووبێ. بیرمان نەچێ کە خودێی خۆر مێینە بووە و ئەوەتە نیشانەی رۆژ لەکوردیی باکوردا نیشانەی مێینەیە. دەگوترێ رۆژ(ا)ئینی (واتە: رۆژی هەینی) کە a نیشانەی مێینەیە. هەروەها ئەستێرەی گەلاوێژ (کە: گڕهاوێژە) و بەئاڤێستایی تیشتریەیە (کە وشەی تیشک و تریشقە لەوەوە هاتووە) لەئاینی زەردەشتیشدا فریشتەیە.

11. کردنی چیاکان و رۆبارەکانی کوردستان بە مەڵبەندی پیرۆزی و ئەفسانەیی:

لەئاینی یارسانی و ئاینە کوردییەکانی دیکەدا، چیرۆکە ئەفسانەییەکان و نیشانەکانیان بەستراون بە کوردستانەوە، بەتایبەتی بە چیاکان و رۆبارەکانەوە. وەک دەزانن، چیاکانی کوردستان ئەو قەڵایانە بوون و ئەو قەڵایانەن کە لەرۆژانی تەنگانەدا، بوونی کوردیان پاراستووە و دەپارێزن و، چیا بەپێی

"شانامە"ی فیردەوسی، ئەو شوێنەیە کە ئەو کوردانەی لەدەست زۆرداریێکانی زوحاک رایاندەکرد، روویانتێدەکرد. هەرلەمەشەوە گەلێک هۆنراوە بەسەر چیاکاندا هەڵدراون. وەک:

ئەی ملەکەوە بۆچی داماوی بۆچی واکەوە و شینهەڵگەڕاوی (سەلام)
شاخی رەنگاورەنگی گۆیژە باعسی کەیف و سرور
پیرەمەگروون موقەدەسی دۆستی دایمی کوردی
ئەی چیایێ مە مەتینە تە جهێ ملک و خەزینە
شیرین بەهارە بەهاری شادان (مەبەست لەچیای شیرینە)

تەنانەت کوردی باکوور کە سوێند دەخۆن بە "جۆتی گریداخێ" واتە بە هەردوو (جووت) ئاگریداخێ چۆنکە دوو ئاگریداخ هەیە. هەر لەزمانی کوردیدا گەلێک وشە هەن بۆ چیا، وەک: شاخ ، هەرد، کێو. بەپێی ئاینی ئێزیدییەکان، کەشتی نووح لەپێشدا لەسەر چیای شەنگارو، دوایی لەسەر چیای جوودی گیرساوەتەوە. چیای مۆبەت، لەچیرۆکی پەیدابونی گەردووندا، لای ئێزیدییەکان پیرۆزە. بەپێی میتۆلۆژیای یارسان، سوڵتان سەهاک لەگەڵ یارانی، لەسەر چیای شاهۆ بەیەک گەیشتن. هەر لەسەر ئەو چیایە، دژ باوەڕەکان ویستویانە پیرخدری شاهۆ (کە پیربنامین)ە، بسوتێنن. هەر بەپێی رامانی یارسانی، نهێنی ئێزدانی لەسەر چیای داڵەهۆ بەیارانی سان راگەیاندراوە. لەئەفسانەیەکی کوردیدا دەگێڕنەوە کە نەمروود چیای نەمروودی دروستکردووە، بۆ ئەوەی لەوێوە تیر بگرێتە خودێ. سوڵتان سەهاک و هەفت پیری یارانی، کە لەبەرزنجە دژباوەڕەکان پەلاماریاندان، چوونە سەر چیای شنروێ. چیا، هەر تەنێ لەئاینی یارسانی و ئێزیدیدا دەور ناگێڕێ، بەڵکو رێبەرێکی کوردی موسڵمانیش، وەک سەعیدی نوورسی، (1873-1960) کەبە سەعیدی کوردی بەنێوبانگ بوو و، تەریقەتی نوورسێتی دامەزراند، دەبێژێ؛ جارێکیان لەخەونیدا لەسەر چیای ئارارات وەستاوە، لەپڕ چیاکە تەقیوە و، بووە بەچەند چیایەک. " بووەیەکی گرینگ" لەوکاتەدا دەرکەوتووە لێی و فەرمانیداوە پێی کە باسی پەرجۆی قورئان بکات. لەمەوە ئەو تەریقەتەی داهێناوە. سەعیدی نوورسی هەتا مرد، جلکی کوردی فڕێنەدا و، بەربەرەکانی رژێمی ئەتاترکی کرد و لەسەردەمی سەرەتای سەتەی بیستەمدا داوای لەخەلیفەی عوسمانی کرد کە لەشاری وان، زانستگەیەک دامەزرێنێ بەکوردی وانەی تێدا بگوترێتەوە. بەپێی ئەفسانەی کوردی، ئەشکەوتەکانی کوردستان، شوێنی فریشتەش و شوێنی جنۆکەشن. بەپێی رامانی ئێزیدییەکان، خودێ سێ‌هەزار فریشتەی ئافراندووە لەسەر کێوی رەش و کردوونی بەخزمەتکار و کارەکەر. رۆبارەکانی کوردستانیش لەپیرۆزیدا، پاش چیاکان دێن. بەپێی رامانی یارسانی، مەڵبەندی سوڵتان سەهاک لەپردیوەرە، کەوا لەنێزیک رۆباری سیروانەوەیە. ئالەم رۆبارەدا –بەپێی چیرۆکەکانی یارسان- موسڵمانەکان پیرئابدینی جاف، کە چاکی یارسانییەکان بوو، خنکاندووە. بەپێی ئەفسانە کوردییەکان، برایم پەیامبەر، لەلایەن بتپەرستەکانەوە لەئۆرفە لەنێزیک زێی خەلیل رەحمانەوە سوتێنراوە. کە لەقورئانیشدا ئەم باسە هەیە، بەڵام بەباوەڕی موسڵمانان ئاگرەکە

بەویستی خودێ کاری لەبرایم نەکردووە. چۆنکە فەرمانی پێداوە (قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْداً وَسَلَاماً عَلَى إِبْرَاهِيمَ)، (گوتمان: ئەی ئاگر لەبەر برایمدا سارد و بێ زیانبە) سورەتی الانبیاء، ئایەتی **69**.

بەپێی رامانی یارسان، رۆژی پەسلان (مەحشەر) لەشارەزوور دەبێ کە شارەزوور شوێنێکی پیرۆزە لای یارسانییەکان و، دەبێژن: "زۆر"ی کوڕی زوهاک ئاوایکردووە. (هۆلاکۆ لە **803** ی کۆچیدا سووتاندویەتی. پێش ئەویش یۆنانییەکان چەندجارێک کاولیانکردووە) و، چەند چاکێکیان خەڵکی ئەوێن وەک: پیرئابدین و یەڵبەگی جاف (**898-961** ی کۆچی/مانگی). وەک دەزانین یەڵبەگی جاف، ئەو فەیلەسوفە بووە کە نێزیکەی پێش **500** ساڵێک لەمەوبەر هێندەک پێشبینی کردوون، کە هەموویان هاتوونەتەدی. یەڵبەگی جاف دەبێژێ:

من بەقەولی گۆران دەکەم   قسە لەژێر هەوران دەکەم   (باسی شتی نهێنی دەکەم)
هەمووی لەبۆ سۆران دەکەم   ئیتاعەتی دەوران دەکەم
هەروا بووە و هەروا دەبێ
خاسان، وەبێ وەتەن دەبێ   مورغان دوور لەچەمەن دەبێ
شاهان و بێ کەفەن دەبێ   دەوران وەکامی زەن دەبێ   (بنەماڵەی زەند 1172-1209 کۆچی)
هەروا بووە و هەروا دەبێ
شۆڕش لە ئێرانی دەبێ   سەری جۆش و گرانی دەبێ
گەلێ مەردان فانی دەبێ   رفی دۆستی گیانی دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ
تەیری وەک رەعدوبەرق دەبێ   گوێچکەی لەدووکەڵ غەرق دەبێ   (ئایا ئەمە "فڕۆکە" یە؟)
دەشتودەری پێ لەق دەبێ   بەرووی هەوا مۆلەق دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ
گەلێ دڵم بەتەنگ دەبێ   سەدای تۆپ و تفەنگ دەبێ
شەڕی سەرباز بەشەنگ دەبێ   ئێران دیلی فەڕەنگ دەبێ
هەروا بووە و هەروا دەبێ

شایانی باسە، یارسانییەکان شانازی بە بۆنە کوردییەکانەوە دەکەن. بۆ وێنە؛ جێژنی نەورۆز، بەو رۆژە دادەنێن کە خوا لەئەفراندنی جیهان بووەتەوە و لەسەرتەخت دانیشتووە و لەگەڵ یارانی کردوویەتی بە جێژن. یارسانییەکان، لەرۆژی جێژندا بە پێچەوانەی فارسەکانەوە، کە "هەفت سین" دادەنێن، ئەمان "هەفت شین" دادەنێن، وەک؛ شیر و شەکر... هتد.

12. "برای یاری"، یان "برای ئاخرەتی" :

هەر یارسانییەک مافی ئەوەی هەیە برایەک بۆخۆی هەڵبژێرێ. جا ئەو برایە، یان راستەوخۆ هەڵدەبژێرێ، یان ئەو کەسە ئەو "برایە" لەخەوندا دەبینێ. ئەگەر لە خەوندا دی، مانای وایە، لەسەردەمێکی دیکەدا؛ لەرێی گەڕانی رەوانەوە، برای یەکبوون و جارەکی دی یەکدییان دۆزیوەتەوە. بەپێی رامانی یارسان، ئەم جۆرە برایەتییە لەو شێوەیە کە لەنێوان دایە رێزوار و مستەفا داودان بووە، وەک مینۆرسکی لەو وتارەدا دەبێژێ کە لەلاپەڕە (20-21)ی وشەنامەی دەستیی ئیسلامدا **Handwörterbuch des Islam** باسیکردووە.

برایەتی بەستن لای یارسانییەکان، بەشکاندنی گوێز دەکرێ و، بەپێی رێسایەکی تایبەتی دەچێبەڕێوە. کە لەوەدا نزایەک دەکرێ کە بە"نزای گوێز" بەنێوبانگە. بەڵام ئەگەر یارسانییەک سەری سپاردبوو لای بنەماڵەیەک، واتە لای بنەماڵەیەکی یارسانی بووبوو بەئەندامی کۆمەڵگەی یارسانی، ئەوا نابێ لەگەڵ کەسێکی سەربەو بنەماڵەیە برایەتی یاری پێکبهێنێ. ئەو برایەتییە لای ئێزیدییەکانیش هەیە، بەڵام میرێکی ئێزدی دەتوانێ ببێتە برای شێخێکی ئێزدی، شێخەکە تفی دەمی خۆی دەداتێ و دەبێژێ "ئەز برایێ تەیێ ئاخرەت. " برای ئاخرەت نیوەی گوناهی برای خۆی لەو دونیا هەڵدەگرێ، ئەگەر براکەی قەرزاربوو و مرد، ئەوا دەبێ قەرزەکانیشی بداتەوە بە خاوەن قەرز. بەکورتی، برای ئاخرەت لەم ئاینانەدا رێیەکە بۆ چارەسەرکردنی گیروگرفتە کۆمەڵایەتییەکان و، یارمەتیدانی یەکدی لەتەنگانەدا.

یارسانییەکان، سێ جێژنییان هەیە، جێژنی سوڵتان سەهاک، کە پاش سێ رۆژ رۆژووگرتن (لە 12-14ی چلەی گەورە) و، جێژنی قوڵتاس (قووتاس) کە پاش سێ رۆژ رۆژووگرتن (لە 14-16ی چلەی زستان)، هەروەها جێژنی نەورۆز، کە لەوەپێش باسمانکرد.

13. بوختانکردن و درۆودەلەسە هەڵبەستن؛ بە ئامانجی کۆکوژی لەلایەنگرانی ئاینە کوردییەکان:

مێژووی راستینە و دەستکارینەکراو، دەگێڕێتەوە بۆمان، پەلامارданی عەرەب لەساڵی 637 ی زایندا، کە لەبیابانی عەرەبستانەوە بەرەو کوردستان کشان، بیانووی ئەمانە بەربەرەکانی "کافران" و بڵاوکردنەوەی ئاینی ئیسلام بوو، ئەوەش لەرێی بەکارهێنانی زۆر و شەڕوکوشتارەوە. ئاشکرایە کاتێک کە عەرەبەکان بتیان لەدار و تەختە و بەرد و خورما دروستدەکرد و دەیانپەرست، کاتێکیش برسیبوونایە، گوێچکەیەکی بتە خورماکەیان دەخوارد، کورد لەرێی هیزری ئاینییەوە، یەکتا پەرستبون. کاتێک کە عەرەبەکان کچەکانیان، پاش لەدایکبوون، بەزیندوویەتی دەنایەگۆڕ، کورد کچەکانیان بەخێودەکرد و

دەپاراست. کاتێک کە عەرەبەکان دژی شارستانێتی بوون، وەک کشتوکاڵ و، پیشەکارییان بەشەرم و شورەیی دەزانی، کوردەکان بەسایەیی هێزی میترایزم و مەزدایزمەوە، وڵاتیان ئاوەدان و رادەی رۆشنبیرییان لەعەرەبەکان گەلێک بەرزتر بوو و هەروەها شارەزووریان هەبوو کە مەڵبەندی زانستی بوو. کوردەکان زانستگەی هاران (حران)یان هەبوو کە فەلسەفە و زانستی یۆنانی تێدا دەخوێندرا. پاشان ئەگەر یەکێک ئاین، یان هێزی خۆی بەڕاست بزانێ و بییەوێ خزمەتی بکات و، خەڵک والێبکا بچنە سەر ئەو باوەڕە، پێویستی بەخوێنڕشتن و داگیرکردنی وڵاتان نییە، بەڵکو دەتوانێ بەئاشتی و هێمنانە و لەڕێی وتوویژ و هەڵسوکەوتی ژیرانەوە، دڵی خەڵک رابکێشێ بۆی. عەرەبەکانی بیابان، بۆ کوردستان و، ئەو وڵاتەی کە ئێستا بەعێراق نێودەبرێ، زاراوەی "بلاد السواد" یان بەکاردەهێنا، کە مانای "وڵاتی سەوزایی" یە، واتە: هێندە سەوزە، رەش دەچێتەوە. کوردستانی ئەوسەردەمە، سنوورێکی یەکجار فراوانی هەبووە. فەرمانڕەوایەتی بەدەست شاکانی ساسانیەکانەوەبوو، کە بەکیسرا نێویان دەرکردبوو. کیسرا، وشەیەکی کوردیی مادییە و، لەنێوی کیاکسارەوە وەرگیراوە کە سێیەمین شای ماد بووە، لە **633-585** ژیاوە و لە **605** ز. دا نەینەوای گرتووە و، کۆتایی بەدەوڵەتی ئاشوورییەکان هێناوە. کیاکسار بە ژیرەکی و چاکەخوازی نێوبڕۆیەوە. کیسرا "بەهۆڤە خشەتر" یش نێوی ڕۆیەوە. وشەی خەسرەو لەکیسراوە هاتووە. بەلێوردبوونەوەی خۆم دەرکەوتووە بۆم کە ئیمپراتۆرێتیی ساسان (**224** ز. – **630** ز.)، ئمپراتۆرێتیی فارس نەبووە، هەرچەندە هێندەک لەسەرکردەکانی فارس فەرمانڕەوابوون، وەک چۆن ئیمپرتۆرێتیی قاجاری لەئێراندا، ئیمپراتۆرێتیی ترکە قاجارییەکان نەبوو، ئەگەرچی بنەماڵەی قاجارییەکان فەرمانڕەوابوون. لێرەدا سەرنجی گوێگر رادەکێشم بۆ "تأريخ طبری" کە بەرهەمی محەمەدی ئیبنی جەریری تەبەری (محمد ابن جرير الطبري) زانا و مێژوو نووسی ئێرانییە کە لە 310 ی کۆچیی مانگیدا (**922** ز.) لەبەغدا مردووە و، ئەم بەرهەمە بەنێوی "كتاب تأريخ الرسل والملوك"ەوە لەلایەن ابوعلي بلعمي یەوە بەفەرمانی مەنسووری کوڕی نووح لە**352** دا کورتەیەکی کراوە بەعەرەبی. ئەم بەرهەمە باسی نامەیەک دەکات کە ئەردەوانی پێنجەم، دواشای ئەشکانییەکان (پارتەکان/الفرثيون) بە پیاوێکی خۆیدا ناردوویەتی بۆ ئەرتەخشێر (ئەردەشێر)ی پاپەکان و، ئەویش نامەکەی لەبەردەم خەڵکەکەدا خوێندووەتەوە. لەنامەکەدا هاتووە: "تۆ (ئەرتەخشێر) پێت لەبەرەی خۆت پتر راکێشاوە و، بەوە خۆت لەمردن نێزیککردووەتەوە. تۆ ئەی کوردی پەروەردەکراو لەبن خێوەتی کورداندا، کێ رێیدا بەتۆ تاج بخەیتە سەرت". بەمەدا دەردەکەوێ کە ئەردەشێر دامەزرێنەری ئیمپراتۆرێتی ساسانی، کورد بووە و فارس نەبووە. پەروەردەبوونی ئەرتەخشێری پاپەکان لەماڵی کورددا لە"کارنامەکی ئەرتەخشێری پاپەکان"دا تۆمارکراوە، کە لەوێدا وشەی کورد بەشێوەی کۆنی "کورت **kurt**" هاتووە و بۆ یەکەمینجاریش ئەم راستییەم لەوتارێکدا بەزمانی ئەلمانی لەژێرنێوی "زمانی نووسینی کوردەکان"دا لەساڵی **1975**دا لە **Acta Iranica** دا بڵاوکردووەتەوە. تەیسەفوون کە پێتەختی ئیمپراتۆرێتیی ساسانی بوو لەکوردستانی ئەو رۆژەدا بووە. تاقیکیسرا کە لەنێزیک بەغدای ئەوڕۆیە، بەرد هاوێژێک لەجەلەولاوە دوورە کە جەلەولا ئەو شوێنەبوو کە شەڕی گەورەی نێوان عەرەب و کورد لەوێدا رویاندا و بە هەرەسهێنانی

فەرمانڕەوایی ساسانی کۆتایهات. جەلەولا، ئێستەش، پاش چواردە سەتە و پاش ئەم هەموو بەعەرەب کردنەش هێشتا کورد و کوردستانە. ئەوجا چۆن پێتەختی ساسانییەکان لەکوردستان بوو، هەروەها،کاتێک کە سەرۆک هۆزی هەخامەنشی فەرمانڕەوایی وڵاتی مادی خستەژێر دەستی خۆی، پێتەختی مادەکان کە هەمەدان بوو، کردی بە پێتەختی خۆی و، دیارە فەرهەنگ و زمان و ئاین و تایبەتکارییەکانی میدیاشی کرد بەهیخۆی و مووخە زەردەشتیەکانیشی لەشوێن خۆیاندا هێشتەوە و، زۆر بەنەرمونیانی لەگەڵ مادەکان جووڵایەوە. ئەم هەڵسوکەوتە زۆرزانانەیەش، کارێکی وایکرد کە مادەکان بیر لەشۆرش و بەربەرەکانی نەکەنەوە. شاکانی ساسانیش هەروابوون، مەڵبەندی فەرمانڕەواییان کوردستان بوو، ئاینەکەیان زەردەشتییەکی شێوێندراو بوو. زمانی دەوڵەتەکەیان پەهلەوی بوو، کە ئەوروپاییەکان نێویاننناوە "فارسیی نێوەڕاست". ئەز ژی ماوەیەکی زۆر لەو ڕووەوە بەهەڵە چووبووم، پاشان دەرکەوت بۆم کە پەهلەوی "فارسیی نێوەڕاست" نییە، بەڵکو زمانێکە، پێوەندییەکی ڕێزمانی و دەنگسازی و وشەنامەیی، بەشێوازی گۆرانی و فەیلیەوە هەیە، کە بنەزاری کوردیی هەورامانی بە فەهلەویات نێودەبرێ. شمس قیس رازی لەپەرتۆکی "المعجم في معاير أشعار العجم"دا کەسەرەتای سەتەی هەفتەمی کۆچی نووسیویەتی دەبێژێ، خۆشترین کێشی هۆنراوەکانیان "فەهلەویات"ە کە بەئاوازەکانیان دەگوترێ "ئەورامەنان" کە ئەمە هەورامانە. إبن خردادبە، (کە لە913 ز.دا مردووە) لە"المسالك والممالك"دا شارەزووری بە بەشێک لەوڵاتی "فەهلەویزمانان" (پەهلەوییەکان) داناوە. شێوەزاری فەیلیش، زمانی کوردیی کوردەکانی بەغدا و بەشێک لەخانەقینیەکان و کرماشانیەکانە. زمانی فارسی لەسەردەمی ساسانییەکاندا هەبوو، بەڵام زمانی فەرمی دەوڵەت و نووسین نەبوو، دووسەت ساڵ پاش ڕووخانی ئیمپراتۆرێتیی ساسانی، ئەوجا ڕوودەکی و دوای ویش فیردەوسی، ئەم زمانەیان بەنێوی فارسییەوە کردە زمانی هەڵبەست. پێش ئەوە نێوی نەبوو. جائەگەر دەولەتی ساسانی، دەولەتێکی فارسی بووایە و پەهلەوی فارسی بووایە، دەبوو پاش ڕووخانی ساسانی، هەربە پەهلەوی بنووسرایە، یان زمانی دەوڵەتی ساسان فارسی بووایە نەک پەهلەوی. بێگومان ئەم باسە پتر ئاودەکێشێ و پێویستی بەلێکۆڵینەوەی کوور هەیە و جێی ئێرەنیە. بەڵام ویستم ئەمە بەکورتی بخەمە بەرچاو. داگیرکردنی کوردستان لەلایەن عەرەبەوە، بوو بەهۆی ئەوەی کورد دووسەت ساڵ بەچەک بەربەرەکانی عەرەب بکەن، گۆڕستانەکانی کوردستان، کە هێندێکیان بەدۆڵی کافران و هێندێکیان بەدۆڵی ئەسحابان نێودەبرێن، گۆڤانی ئەوەن کە کورد بەرگرییان لەنیشتمان و کولتوری خۆیان کردووە. ڕاستییەکەی زۆر سەیرە، کە چەندهەزار عەرەبێکی شمشێر بەدەست، لەوڵاتێکی دوورەوە بێنە کوردستانێک کە شارەزای هیچ لایەکی نەبن، بەڵام بتوانن بەسەر لەشکرێکی گەورەی ساسانیدا زاڵبن کە سەربازەکانی تیروکەوانیان هەبووە. دیارە هۆی ئەم ژێرکەوتنە بەتەواوی ساخ نەبووەتەوە، بەڵام گەندەڵیی کۆمەڵگەی ئەو سەردەمە، کە شاکانی ساسانی بەوپەڕی زۆردارییەوە وڵاتیان دەبرد بەڕێوە و هەر لەخەمی ئەوەدابوون ژیانی خۆیان خۆشکەن و تەنانەت بەقسەی أبن البلخي خاوەنی "فارسنامە" کە لەلەندەن لە **1921** دا چاپکراوە، کیسرا (واتە خەسرەو)ی ساسانی، لەکۆشکەکەیدا **12** هەزار کەنیژەکی هەبووە. ئەم بارودۆخانە ڕۆڵێکیان

دیتووه لەو تێکشکان و هەرەسهێنانە گەورەیەدا، کە بوو بەهۆی گۆڕینی مێژووی جیهان. بەڵام پاش ئەوەی کورد بۆیان دەرکەوتووە کە بەچەک دەرەقەتی پەلاماردەرانی عەرەب نایەن، هەوڵیان داوە لەڕێی رۆشنبیرییەوە بکەونە بەرخۆدان. دیارە نەیانوێراوە بە ئاشکرا ئەوە بکەن، چونکە عەرەبەکان دوژمنایەتییەکی توندیان بەرامبەر ئاینی زەردەشتی و مانیەتی نواندووە و، بەشێکی گەورەی ئاڤێستایان لەنێوبردووە و ژمارەیەکی زۆر لەزەردەشتییەکانی ئەوسەردەمە، رەڤیاون بۆ هندستان. شایانی باسە ئەم دڕندەیەتییەی عەرەب بەرامبەر بە کورد و فەرهەنگی کورد کاتێک بووە کە قورئانی موسڵمانان، دانی بەئاینی زەردەشتیدا (وەک ئاینی مەجوس) ناوە و زەردەشتییەکانی، وەک جوو، دیان، مەندایی بە "خاوەن پەرتۆک" (أهل الكتاب) نێو بردووە. "إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ " (خوا لەنێوان ئەوانەدا کە باوەڕیان هێناوە و، ئەوانەی جوولەکە و سوببە و دیان و مەجووسن و، ئەوانەی هاوبەشکارخوازن "موشریک"، لەڕۆژی پەسلان "قیامەت"دا داوەری دەکات. دیارە خوا گۆڤان "شایەت"ە لەسەر هەمووشتێک)، (الحج/17) لەبەرئەوە کورد بە نهێنی کەوتوونەتە چالاکی. فەیلەسووفی کورد، باڵوولی زانا کە بە بالوولی مادی و ماهی نێویان بردووە، (لەسەتەی دووی کۆچیدا بەدزییەوە، رێوڕەوشی ئاینی یارسانی بەزمانی کوردی، بە یارانی خۆی راگەیاندووە و، ئەوانیش لەسنگی خۆیاندا پاراستوویانە و دەماودەم بە یەکیان گەیاندووە. ئەوجا لەبەر ئەوەی لەترسی کوشتن و بڕین نەیانوێراوە بە ئاشکرا باوەڕەکەی خۆیان بەخەڵک بگەیەنن، بوونەتە ئامانجی گومان و تۆمەتبارکردن و بوختان بۆکردن. کە ئەمەش بەدرێژایی ئەم سەتە دووروودرێژانە و، تا ئەمرۆش هەر درێژەی هەیە.

هەر لەسەردەمی خەلافەتی ئەمەوی و عەباسیەکانەوە تا دەگاتە سەردەمی سوڵتانی عوسمانی و سەفەوی و قاجارییەکان و هەتا سەردەمی روخاندنی ئەم دوو ئیمپراتۆرێتەی (عوسمانی و قاجاری) بەدەستی ئیمپریالیستەکانی بەریتانیا و فەرەنسا و، پاش ئەوەش کە بەریتانیا و فەڕەنسا، دەوڵەتی ناسیۆناڵیان بۆ ترک و عەرەب و فارس دامەزراند، ئێزیدییەکان و یارسانییەکان و ئالەوییەکان، چەندجار و چەندجار بوونەتە نیشانەی کۆمەڵکوژی بەدەستی ئەم داگیرکەرانە. کە لەوانەدا زۆر بەداخەوە، هێندەک کوردی نابەرپرسیاریش دەستیان لەوکارانە، یان لەهاندانیدا بۆ ئەو کارانە هەبووە. بۆوێنە: پەلاماردانی میری کۆرە، میری میرنشینی سۆران بۆ سەر ئێزیدییەکان، بەهاندانی مەلا یحییای مەزۆری و مەلای خەتێ بووە. هەروەها دووبارەکردنەوەی درۆ و بوختانی دوژمنانی کورد، لەلایەن شێخ رەزای تاڵەبانییەوە (1837-1910) کەگوایە یارسانییەکان (کاکەییەکان) شەوەڕەشێکیان هەیە و بەئاو و تاوەوە دەیگێڕێتەوە و دەشڵێ بیستوومە (نەک دیومە). ئەم بوختانی "شەوەڕەشە"؛ بە ئێزیدییەکان و ئالەوییەکانیش دەکرێ و نێویان ناوە (چراپف) گوایە ژنان و پیاوان کۆدەبنەوە و مۆمێک دادەگیرسێنن و کەڵەشێرێک دەهێنن، کە هێندە تەنگاویدەکەن دەکەوێ بەسەر مۆمەکەدا و مۆمەکە دەکوژێتەوە و ئەوجا لەپاڵ تاریکیدا دەکەونە یەکدی و پاش ئەمە گوناهەکەی دەهێنن بەسەر کەڵەشێرەکەدا و سەریدەبڕن. ئەم بوختانە، بە شەبەکەکانیش دەکرێ، کە ئەوانیش سەربە ئاینێکی کوردین و لەدەوروبەری

مووسڵ دەژین. {تەماشای أحمەد حامد الصراف، لەپەڕتۆکەکەیدا (الشبک من فرق الغلات في العراق، بەغدا **1954** ل. **140-141**)بکە}. ئەم بوختانە دەخرێتە پاڵ بەهائیەکانیش، کەگوایە ئەوانیش کۆبوونەوەیەکیان هەیە، لەو کۆبوونەوەیەدا خۆرمایەک دەبەخشنەوە کە پێی دەڵێن "خۆرمای بابی"، ئەوی ئەو خۆرمایەی خوارد، کەیفی هەڵدەستێ و سەرخۆش دەبێ و بەوجۆرە دەکەونەکار. بەم پێیە، دەبێ دانەی "ڤیاگرا" بەهاییەکان پێش دووسەت ساڵێک دایانهێنابێ. راستیەکەی ئەنفال هەر لەهەشتاکانی سەتەی رابوردوودا لەکورد نەکرا، بەڵکو هەرلەپاش رووخانی دەوڵەتی مادەوە ئەنفال لەکورد دەکرێ هەتا ئەمڕۆ. جارێک ئەنفال لەگیان، جارەکیدی ئەنفال لەکولتوور. بۆ پاراستنی کورد، هەر ئەوەنییە ژیانی کورد و سەرزەوی کوردستان بپارێزدرێ، بەڵکو کولتووری کوردیش دەبێ بپارێزدرێ. ئاین بەشێکە لەکولتوور، رامانی ئاینە سینکرێتیستەکان، وەک یارسانی و ئێزیدی و ئالەوی و شەبەک و سارەیی و باجوانی و هەقە و رێبازی دەروێشەکان، کولتووری کوردن، پێویستە لەرێی کۆمەڵەی نەتەوەیەکگرتووەکانەوە، لەژێر نێوی باوەری ئاینیی کورددا، داوای پاراستنیان بکرێ. یەکگرتنێک لەنێو ئەو ئاینانەدا و دۆزینەوەی نێوێکی گشتگر بۆ هەموویان کارێکی یەکجار پێویستە لەم رۆژەدا.

زۆرسوپاس بۆ گوێگرتنتان.

****

<u>تێبینی</u> : ئەم سەمینارە بە تێکۆشینی هاوبیری هێژا سمکۆ عەلی، کە ئەرکی تایپکردنی دەقەکەی گرتەخۆی، هاتە بەرهەم. لەکانی دڵمەوە سوپاسی دەکەم، هیوام وایە نموونەی زۆربێ.

جەمال نەبەز

کۆبەرهەم ژمارە (**10**)، زنجیرەی سەمینارەکان و کۆڕە زانستییەکان ژمارە (**5**)
نێوی پەرتۆک: فەلسەفە و رامانی یارسانی لەفەرهەنگ و کۆمەڵگەی کوردەواریدا
نووسەر: جەمال نەبەز
تایپکردن و دیزانی بەرگ: سمکۆ عەلی
ئامادەکردنی بەشێوەی نامیلکە: سیروان کاوسی
چاپی یەکەم (ئەلیکترونی ماڵپەڕەکان) **2009** ز./ **2709** ک.
چاپی یەکەم (چاپی سەرکاخەز) لەلایەن کۆمەڵەی یارسانەوە لەیۆتۆبۆری **2009** ز.
مافی چاپکردنەوەی تەنێ بەدەست نووسەرە.